

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Миколаївський національний аграрний університет

Інженерно-енергетичний факультет

Кафедра методики професійного навчання

ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ

конспект лекцій

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)» спеціальності А5 «Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)» денної та заочної форм здобуття вищої освіти

Друкується за рішенням науково-методичної комісії інженерно-енергетичного факультету Миколаївського національного аграрного університету від 22. 09. 2026 р., протокол № 01.

Укладач:

Короленко В.Л. – канд. пед. наук, старший викладач кафедри методики професійного навчання, Миколаївського національного аграрного університету;

Рецензенти:

Горбунова К. М. – зав. кафедри методики професійного навчання, канд. пед. наук, доцент кафедри методики професійного навчання, Миколаївський національний аграрний університет;

Білюк О. Г. – кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	4
1. Тема №1. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ	6
2. Тема №2. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»	13
3. Тема №3. ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ	26
4. Тема №4. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ	33
5. Тема №5. ТОЛЕРАНТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА	42
6. Тема №6. САМОПІДГОТОВКА ПЕДАГОГА ДО ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУБ'ЕКТАМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	52
Список рекомендованої літератури	61

ВСТУП

Вивчення дисципліни “Педагогіка толерантності” потрібне фахівцю будь-якої спеціальності для підвищення своєї професійної діяльності, налагодження стосунків між членами трудового колективу, найповнішого використання особистісного потенціалу.

Особливого значення знання з психології і педагогіки набувають для керівника певного колективу, оскільки на нього покладаються завдання щодо професійного зростання, навчання та виховання підлеглих.

Розв’язання сучасних соціально-економічних проблем потребує оволодіння ефективними моделями, алгоритмами і продуктивними психолого-педагогічними технологіями пізнання, розвитку і вдосконалення творчого потенціалу особистості й соціальної групи в процесі виконання професійних функцій. Успішна професійна діяльність неможлива без урахування психології колективу, його організаційної культури, індивідуальних особливостей співробітників, реальної системи соціально-психологічних характеристик, знання теоретичних засад організації педагогічного процесу, змісту навчання і виховання, всіх головних напрямів професійної діяльності.

Метою вивчення курсу “ Педагогіка толерантності ” є: засвоєння студентом методологічних і теоретичних засад психології, їх наукового статусу, функцій, завдань та історії виникнення.

За результатом вивчення дисциплін студенти повинні знати:

- об’єкт, предмет та методи курсу “ Педагогіка толерантності ”; історичний шлях розвитку освітньо-виховних систем; зміст та методи виховання; предмет дидактики, її основні категорії;

- пізнавальні, емоційно-вольові психічні процеси; психологію особистості та міжособистісних стосунків;

уміти:

- володіти понятійно-категоріальним апаратом курсу “Педагогіка толерантності”;
- використовувати методи науково-педагогічних досліджень;
- виділяти основні етапи становлення педагогічної науки;
- давати характеристику системі побудови освіти в Україні;
- формулювати предмет та завдання психології як науки;
- визначати складові елементи пізнавальних процесів;
- пояснити психологічну структуру особистості;
- виділяти основні види і засоби спілкування, застосовувати способи виходу з конфліктних ситуацій;
- визначати значення діяльності у розвитку особистості.

Змістові модулі:

Зміст дисципліни складається із двох модулів. У **першому модулі** висвітлюється науковий статус, функції, завдання та історія виникнення психології. У **другому** — дається загальна характеристика відчуттів, сприймання, розкривається теорія особистості та міжособистісних стосунків.

Міжпредметні зв'язки Педагогіки толерантності — зв'язки з іншими науками, що дають змогу глибше пізнати педагогічні факти, явища і процеси. Зміцнюючи й удосконалюючи ці зв'язки, психологія запозичує й інтерпретує відповідно до предмета свого дослідження ідеї інших наук, які допомагають глибше проникнути в суть виховання і розробляти його теоретичні основи. Найбільш тривалим і продуктивним є зв'язок педагогіки толерантності з філософією, анатомією і фізіологією, генетикою, педагогікою.

Сучасна психолого-педагогічна наука має тісний зв'язок з філософією, яка є її теоретичною і методологічною основою, а також природничими, технічними, медичними та суспільними науками.

Тема №1. ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

План

- 1. Роль толерантності у сучасному житті людини**
- 2. Структура та функції професійної складової толерантності педагога**

1. Роль толерантності у сучасному житті людини

Глобальні зміни, які охопили всі сфери існування людини, якісно характеризує сучасне суспільство. У процесі цих змін відбувається заміна попередніх ціннісних орієнтирів на нові, іще недостатньо сформовані, щоб почувати себе впевнено. Одним із принципів ціннісного самовизначення є ціннісний підхід, при якому толерантність не зводиться до простих стереотипних дій, - це цінність і життєва позиція, вона проявляється внаслідок сподівань особистості, орієнтацій і вчинків із відповідними ідеалами, цінностями та змістами на основі здійснення свідомого вибору певної позиції, прийняття відповідального рішення.

Ціннісне самовизначення допомагає зрозуміти суть відносин між особистістю і цінностями. Нескінченність процесу ціннісного самовизначення підтверджується постійною переоцінкою цінностей і відбувається впродовж усього життя.

В умовах посилення взаємодії країн міжнародні організації визнали завдання підготовки молоді до життя в полікультурному світі пріоритетною, а отже і необхідність активної розробки й уточнення цілей, задач, функцій, змісту виховання в дусі миру і толерантності.

Цінності виховання не існують в ізолюваному просторі. Соціально-духовні сфери різних країн впливають одна на іншу. Криза чи підйом в одних викликає відповідні зміни в інших, оскільки всі локальні підсистеми культури (і освіта у тому числі) складають відкриту і динамічну систему, де розвиток окремих елементів веде до її трансформації в цілому. Така моральна якість, як толерантність має бути притаманна молодим людям для досягнення компромісу, що дуже важливо у сучасній політичній та економічній ситуації.

Поняття «толерантність» розглядається як соціально важливе явище, норма життя у демократичному суспільстві. Це один з головних принципів взаємовідносин між людьми. Толерантність визначається як інтегративна якість особистості, що відображає активну моральну позицію і готовність до конструктивної взаємодії з людьми і групами незалежно від їх національної, соціальної, релігійної, гендерної приналежності, поглядів, світогляду, стилю мислення і типу поведінки; сприяє успішному самоствердженню особистості та її самореалізації у суспільстві.

Толерантність визначає багатовимірність середовища і різноманітних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, відмінних за

різними ознаками; виступає громадським гарантом недоторканості і не насилля по відношенню до різних меншин і легалізує їхнє становище за допомогою закону; дозволяє стримувати ворожість, пропонує конструктивний вихід із конфліктної ситуації; сприяє нормалізації психологічної атмосфери в групі, у колективі, суспільстві; підтримує і розвиває самооцінку особистості і колективу; є досконалим взірцем організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію.

У педагогічному контексті соціальні аспекти осмислення і розуміння феномену толерантності базуються на таких положеннях:

- суспільство - складна система, що самоорганізується, стійкість якої обумовлюється міжособистісними, міжетнічними та іншими різними зв'язками;
- толерантність становить одну з фундаментальних основ досягнення соціальної злагоди в суспільстві;
- загальним методологічним принципом вивчення феномена толерантності має виступати принцип гуманізму;
- культура виступає аксіологічною основою толерантної свідомості.

Сучасна наука розглядає проблему толерантності в онтогенезі у філософському, психологічному, педагогічному та соціокультурному контекстах. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена «толерантність» та його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях вітчизняних (М. Андрєєв; О. Безносьок, О. Волошина, О. Грива, В. Калошина, О. Кихтюк, І. Кресіна, О. Майборода, О. Отич, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, М. Товта, Ю. Тодорцева, О. Швачко та ін.) учених.

Теоретичні засади виховання гуманістичних цінностей та формування професійної свідомості педагога, а також демократичні підходи до організації навчально-виховного процесу знайшли висвітлення у дослідженнях Г. Балла, А. Духновича, В. Кан-Каліка, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Семиченка, Є. Шиянова та ін. У контексті наукового пошуку цінними є дослідження вітчизняних учених щодо реформування та розвитку педагогічної освіти в Україні (С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.).

Особливо важливе значення мають наукові розвідки з теорії і практики професійної підготовки педагогів у зарубіжному досвіді (Н. Авшенюк, Т. Кошманова, М. Лещенко, З. Малькова, О. Матвієнко, А. Парінов, Л. Пуховська, О. Романенко та ін.).

Посилення українознавчого фактора у підготовці педагогічних кадрів виводить свідомість суспільства із орбіти меншовартості, консолідує і об'єднує його в умовах поліетнічності і полікультурності, створює новий соціокультурний простір, спрямований на загальний інтелектуальний, професійний, громадський розвиток нових поколінь громадян.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури свідчить про необхідність подальшого вивчення проблем підготовки майбутнього педагога, оскільки окремі її аспекти залишаються висвітленими не повною мірою, зокрема: особливості підготовки майбутнього педагога до виховання толерантності в учнівської молоді та його готовність до створення толерантного освітнього середовища; вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на виховання толерантності в учнів тощо. За таких умов проблема підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів у

навчальних закладах набуває особливої актуальності, а її розв'язання потребує змін у вітчизняній системі педагогічної освіти.

Аналіз проведених досліджень серед студентів педагогічних навчальних закладів та учнів старших класів виявили ряд проблем, які значно знижують рівень їх навчання та вихованості. Серед них можна виділити наступні: неадекватне ставлення багатьох з них один до одного; наполеглива потреба обговорення всіх проблем, які їх хвилюють; невміння слухати і вести дискусію; нетерпимість до поглядів інших тощо. Тому перед працівниками освіти і виховання постає нелегке завдання навчати і виховувати молодь поряд з розвитком власної національної культури, виховувати їх в дусі миру й поваги всіх народів, розуміти й цінувати своєрідність інших культур.

Вивчення наукових джерел, аналіз теоретичного і практичного досвіду підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності учнів засвідчили, що розв'язання зазначених вище проблем в Україні *гальмується низкою суперечностей між:*

- підвищенням соціального запиту на виховання толерантності учнівської молоді і недостатнім ступенем усвідомлення педагогами власної особистісно-професійної ролі у цьому процесі;

- традиційними підходами до професійного становлення майбутнього педагога та необхідністю удосконалення змісту освітньо-професійних програм, використання інноваційних технологій підготовки компетентних педагогів до виховання толерантності;

- об'єктивною потребою ґрунтовного аналізу прогресивних ідей зарубіжного досвіду підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності в учнівському середовищі та його недостатнім вивченням й узагальненням у вітчизняній педагогічній теорії і практиці.

Основою розв'язання цих протиріч є світогляд майбутнього педагога, його культурологічна позиція та ціннісні пріоритети.

Вказані суперечності, на думку академіка І. Зязюна, не є наслідком лише недоліків організації процесу освіти у педвузі. Конкретні технології професійної освіти спираються також і на традиційні психологічні дослідження свідомості. Значна їх частина проводилась у межах ґносеологічного (пізнавального, суб'єкт – суб'єктного) відношення. У своїх крайніх виявах таке відношення відбивало **ґносеологічну редукцію** – зведення свідомості до знання суб'єкта про світ і себе у світі, підміну реально практичних відносин людини із світом лише одним спрямуванням – пізнавальним. **ґносеологізм** не може бути основою аналізу становлення й розвитку професійної свідомості, оскільки розглядає індивіда не як суб'єкта діяльності (практика), а як суб'єкта пізнання (теоретика). Тому вихідним принципом дослідження й формування професійної свідомості педагога має бути розуміння того, що розвиток знань не є тотожним розвитку свідомості.

Отже, у методологічному підході **професійна свідомість** – це передусім діяльнісно організована свідомість. Важливішою його характеристикою є не просто наявність реальної рефлексії, а її подвійна, різновекторна спрямованість. Хто і коли б не діяв, він завжди повинен фіксувати свою свідомість, **по-перше**, на об'єктах своєї діяльності – він бачить і знає ці об'єкти, а **по-друге**, на самій діяльності – він

бачить і знає себе діючим, він бачить свої дії, свої операції, свої засоби і навіть свої цілі і задачі.

Аналіз змісту вузівської освіти свідчить, що саме професійна свідомість є головним вузлом зосередження основних суперечностей між існуючою практикою підготовки педагога і його конкретною професійною діяльністю. До недоліків такої підготовки слід віднести панування у вищій школі так званого знаннєвого (гностичного) підходу, в рамках якого основним освітнім завданням вважається формування у студентів науково-предметних знань. Цей підхід не раз критикувався. Зверталася увага, що в процесі учіння студенти мають справу не із змістом професійної діяльності, а з науковими предметами. Навчальна діяльність у традиційній педагогічній освіті є «нейтральною» щодо предмета майбутньої професійної діяльності. Нерідко ми маємо (у кращому разі) знавців, ерудитів у конкретній сфері знання, але не суб'єктів цілісної педагогічної діяльності.

Реальна професійна діяльність характеризується різноманітністю контекстів використання знань, комплексним характером педагогічних ситуацій, які вимагають системного їх використання, що робить неможливим пряме перенесення знань у практику. З'являючись у навчальному закладі, випускник вузу на кілька років провалюється до «ями адаптації». Зазначимо, що моделлю учіння, яка відповідає перевазі знань у традиційній педагогічній освіті, є вербальне учіння, що ґрунтується на транслюванні, запам'ятовуванні й відтворенні текстів комунікації.

Проблема становлення й розвитку професійної свідомості повинна розглядатися в єдності трьох основоположних складових буття людини, що є цілісною моделлю будь-якого професіоналізму: діяльність, свідомість, спільнота. Так, професійна діяльність – завжди свідома і спільна (здійснюється в соціальному співтоваристві); професійна свідомість – діяльнісна та інтерсуб'єктивна (існує і виникає в суспільстві); професійна спільнота зумовлена включати суб'єкта в спільну колективно-розподільчу діяльність, що ґрунтується на свідомому позиційному самовизначенні кожного.

Педагогічним підґрунтям створення толерантності у вихованні є: формування: толерантного простору, середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу і форм організації їх відносин, які з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – основою, зразком морального виховання учнів; культури спілкування як взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття і співпереживання, відчуття партнерства; синергетичного мислення, яке дозволяє сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини; а також особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини у системі «вихователь – вихованець».

Організаційно-педагогічні умови формування толерантної культури підлітків включають в себе: формування установки на толерантність, яка полягає в готовності і здатності керівників освітніх установ, педагогів та учнів до рівноправного діалогу за допомогою синергетичної взаємодії; варіативного використання методів навчання і виховання, які активізують розвиток толерантності учнів; реалізації програм підвищення психолого-педагогічної компетентності педагогічних працівників; залучення учнів та їх батьків до програм їх спільної діяльності, в ході якої підлітки

вчатися мислити критично і цінувати позиції інших, при цьому чітко формулюючи власну позицію щодо спірних питань.

Головні принципи толерантності у вихованні: довірче співробітництво – встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, з іншого; екологія взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища; формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, народів, незалежно від їх соціальної належності, національності, раси, культури, релігії; синергетизм, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою; творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії.

Діяльність вихователя з позиції толерантності має три аспекти: особистість вихователя, якому притаманні толерантні якості; прояв толерантності у професійній діяльності; реалізація принципів толерантності у педагогічному спілкуванні. Толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як взірць, опановує і використовує відповідні навички для розвитку діалогу і мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу і для особистісних досягнень, не підтримує агресивну поведінку або загострене суперництво; сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень і розробок програм спільної діяльності; вчить критично мислити і цінувати позиції інших; чітко формулює власну позицію у спірних питаннях; цінує культурну різноманітність і створює умови для визнання культурних відмінностей і їх проявів у житті.

Шляхи реалізації толерантності у вихованні розроблено у педагогіці толерантності – «педагогіці співробітництва», «педагогіці успіху», «педагогіці діалогу», «педагогіці ненасилля» (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський та ін.), за якими досягнення позитивних результатів у вихованні дітей можливо за умови врахування їхніх інтересів, надання їм права вільного вибору, чуйного ставлення до них та адекватного прийняття всіх їхніх позитивних і негативних особливостей. Основними позиціями цих педагогічних систем є прояв інтересу до життя дитини, її переживань; спілкування з нею як з дорослим, від якого очікують взаємної довіри, поваги, розуміння; врахування внутрішньої мотивації її поведінки; встановлення з дитиною щирих і довірливих взаємин, створення атмосфери співробітництва, співтворчості.

З огляду на психолого-педагогічну характеристику учнів старшої школи та професійних навчальних закладів діяльність педагога передбачає створення умов для конструктивної взаємодії і порозуміння з усіма учасниками педагогічного процесу; надання учням можливостей вибору поведінкових альтернатив; забезпечення розвитку їх творчого потенціалу, ініціативності, відповідальності та особистісного самоствердження; сприяння успішній соціалізації молодого покоління. Водночас ефективна реалізація цих умов залежить від ціннісних пріоритетів педагога, його усвідомленого володіння толерантністю на всіх рівнях, готовності до виховання толерантності в учнів.

Посилення уваги до педагогічного професіоналізму пов'язане з кардинальними змінами в уявленнях про педагогічну працю. Йдеться перед усім про

подолання парадигми суб'єкт-об'єктних відносин у педагогічній діяльності. Теоретичною основою цього подолання є розмежування категорій «педагогічна діяльність» і «освітній процес». Згідно з цим розмежуванням педагог є водночас і суб'єктом освітнього процесу (він виступає проектувальником, конструктором, організатором і безпосереднім учасником зустрічі поколінь, носієм певної особистісної, буттєвої позиції) і суб'єктом педагогічної діяльності, що передбачає вільне і свідоме самовизначення в педагогічній практиці, прийняття відповідальності за результати учіння й виховання.

Вивчення реального стану підготовки майбутніх педагогів у вітчизняному досвіді показало, що їх підготовка до виховання толерантності учнівської молоді передбачає лише ознайомлення з основами толерантної педагогічної взаємодії та отримання загальних уявлень про міжнаціональну толерантність, окремі аспекти проблеми толерантності, її формування та виховання. Штучний характер зв'язку педагогічної теорії з реальною практикою негативно позначається на результативності підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності в учнівському середовищі.

Ефективність такої підготовки має забезпечуватися, на нашу думку, гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм педагогічних вузів, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Подальшої докладної розробки потребують проблеми методичного забезпечення навчальних курсів на основі толерантного підходу до викладання змісту освіти на гуманітарних факультетах, а також матеріалів до організації цілеспрямованої виховної роботи в закладах освіти.

2. Структура та функції професійної складової толерантності педагога

Розвиток толерантних якостей майбутнього педагога – це один з напрямів соціалізації особистості, метою якого є її професійне становлення та досягнення певної вершини в неперервному професійному та духовному зростанні.

Аксіологічний аспект фахової підготовки педагога являє собою формування сукупності специфічних педагогічних цінностей професійної діяльності, до яких ми відносимо толерантність.

Формування у майбутніх педагогів здатності до міжособистісної толерантності включає три взаємопов'язані складові:

- професійну, спрямовану на фахову підготовку педагогів, виконання ними професійних функцій, володіння відповідними видами професійної діяльності в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти;
- особистісну, спрямовану на підготовку майбутніх педагогів до професійного самовизначення, професійної самореалізації та професійної самоактуалізації упродовж життя;
- технологічну, спрямовану на формування її організаційно-методичних умов.

Структура професійної складової міжособистісної толерантності педагога включає когнітивний, функціональний і діяльнісний компоненти:

– когнітивний компонент відображає зміст фахової підготовки майбутніх педагогів;

- функціональний компонент - професійну підготовку майбутніх педагогів до виконання професійних функцій;

- діяльнісний компонент - професійну підготовку майбутніх педагогів до оволодіння різними напрямками його професійної діяльності.

До професійних знань майбутнього педагога належать філософські, методологічні, фахові (історичні), теоретичні, технологічні та інші знання:

- філософські знання забезпечуються наявністю в навчальному плані вищого навчального закладу циклу світоглядних дисциплін;

- методологічні знання забезпечуються вивченням циклу фундаментальних дисциплін;

- фахові, теоретичні, технологічні знання забезпечуються наявністю у навчальному плані циклу психолого-педагогічних дисциплін.

Обґрунтовано професійні функції, які має виконувати підготовлений майбутній педагог. До них відносять світоглядну, культурологічну, інноваційну, комунікативну, мотиваційну та цілепокладання:

- **суть світоглядної функції** полягає у відтворенні ставлення людини до світу, розуміння власного місця в ньому;

- **культурологічна функція** визначає ступінь залучення фахівця в духовне життя світової спільноти шляхом якісного виконання ним своїх професійних обов'язків у суспільному розподілі праці. Вона базується на аксіологічній та етичній складових, що є основою толерантності особистості майбутнього педагога. При цьому **аксіологічна** складова пов'язана з визначенням усвідомлення педагогом неперервності професійного самовдосконалення, а **етична** – зумовлює правила поведінки педагога-фахівця у професійному середовищі і в суспільстві в цілому;

- **суть інноваційної функції** полягає у здатності фахівця створювати принципово нову систему логічних зв'язків у професійній галузі. упроваджувати нові перспективні технології навчання та виховання молоді;

- значення **комунікативної функції** полягає у вмінні майбутнього педагога спілкуватися з колегами, учнями, батьками, громадськими організаціями, усіма оточуючими, що також є не тільки професійною складовою, але й підґрунтям толерантних рис особистості педагога;

- зміст **мотиваційної функції** — неперервне забезпечення майбутнього педагога обґрунтованим інтересом до навчально-виховної діяльності, життєвими силами для виконання активної роботи з розвитку особистості;

- **суть функції цілепокладання** - це аналіз результату власної навчально-виховної роботи, визначення оптимального шляху до бажаних або принципово можливих результатів.

Толерантний педагог повинен уміти: аналізувати і прогнозувати основні результати власної професійної і комунікативної діяльності; вміти створювати та підтримувати толерантне навчально-виховне середовище: виявляти причини конфліктів в учнівському колективі; оперативно визначати погребі власного психолого-педагогічного вдосконалення та здійснювати їх практичну реалізацію; сприяти толерантним взаємовідносинам між учнями та їх батьками; координувати (узгоджувати) діяльність усіх ланок і усіх суб'єктів навчально-виховного процесу в навчальному закладі тощо.

Вивчення реального стану підготовки майбутніх педагогів у вітчизняному досвіді показало, що їх підготовка до виховання толерантності в учнівської молоді передбачає лише ознайомлення з основами толерантної педагогічної взаємодії та отримання загальних уявлень про міжнаціональну толерантність, окремі аспекти проблеми толерантності, її формування та виховання. Штучний характер зв'язку педагогічної теорії з реальною практикою негативно позначається на результативності підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності.

Ефективність такої підготовки має забезпечуватися гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм педагогічних вузів, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання і виховання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Педагогічне обґрунтування сутності виховання толерантності учнів передбачає переважно функціональний підхід, тобто це педагогічне явище може бути використано у процесі організації життєдіяльності колективу, що виховується, як принцип та засіб виховання особистості, чинник її всебічного розвитку.

Ставлення до толерантності характеризується системою цінностей особистості щодо держави, суспільства, свого оточення, а також пріоритетами обраної професії. Це складає інтегровану якість, функції якої ми визначаємо:

- як суспільні цінності (поважання прав і свобод людини, почуття любові до батьківщини, її народу, розуміння його національно-етнічних особливостей, усвідомлення обов'язків і відповідальностей тощо);
- як духовні цінності (має світоглядну, пізнавальну, комунікативну, регулятивну функції, прагнення виховання в учнів моральних ідеалів суспільства, толерантного ставлення до оточуючих, що є складною емоційною, інтелектуальною роботою);
- як складову професійної культури педагога (повага до обраної професії, потреба і здатність до власного професійного удосконалення, вміння попереджати й розв'язувати конфліктні ситуації, відношення до дитини та підлітку як найвищої цінності у житті);
- як важливий фактор соціокультурного контексту в розвитку учнів (студентів) та їх успішної соціалізації.

Тема №2. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

План:

- 1. Передумови виникнення толерантності**
- 2. Змістовні види толерантності**
- 3. Інший погляд на зміст поняття толерантності**
- 4. Розуміння толерантності**

1. Передумови виникнення толерантності

Будівництво громадянського суспільства зумовило на індивідуальному і соціальному рівнях зростання усвідомлення як окремими людьми, так і соціальними групами свого місця в навколишньому світі – насамперед у системі соціально-

економічних, етнічних, культурних та міжконфесійних відносин. Процес подібного усвідомлення завжди здійснюється через зіставлення цінностей і цілей окремої людини або конкретної соціальної групи з цілями і цінностями інших людей, інших соціальних та етнічних груп, інших культур, конфесій та віросповідань.

Цей процес може супроводжуватися посиленням проявів у масовій свідомості різних забобонів і страхів: ксенофобії як реакції на зустріч з чужою людиною чи культурою, етнофобії, кавказофобії та антисемітизму, мігрантофобії, націоналізму, дискримінації та нетерпимості. Тому в умовах зростання соціального розмаїття існує небезпечна тенденція наростання міжетнічної, міжконфесійної, соціально-економічної, політичної нетерпимості й протиріч або суперечок між поколіннями.

Різні форми нетерпимості нерідко використовуються екстремістськими рухами, що розпалюють ненависть, національний розбрат і соціальні конфлікти в суспільстві. Для цих сил часто виявляється достатнім, що людина – інша, несхожа, має свою думку, віру та національні традиції.

Культурний і релігійний плюралізм, який розвинувся в західному світі у середньовіччі, особливо серед англосаксів, викликав до життя толерантність, необхідну для встановлення спільності в цих умовах. Толерантність була, з одного боку, необхідним побічним продуктом цього плюралізму, а з іншого – умовою його подальшого розвитку.

Поява поняття "толерантність" пов'язано з епохою релігійних війн. За своїм первісним змістом воно висловлює компроміс, на який змушені були погодитися католики і протестанти. Пізніше толерантність, як принцип згоди, проникає в ліберальну свідомість епохи Просвітництва. Видатні вчені XVII-XVIII століть - Гоббс, Локк, Вольтер, Руссо - виступили проти жорстоких релігійних зіткнень і релігійної нетерпимості. Підсумком діяльності просвітителів стало поступове проникнення в суспільну свідомість ідеї толерантності в якості загальної цінності, фактора згоди між релігіями і народами. На межі XVIII-XIX століть у Франції жив Талейран Перигор, князь Беневентський. Він відзначився тим, що при різних урядах (і при революційному, і при Наполеоні, і при королі Людовіку XVII) залишався незмінно міністром закордонних справ. Це була людина, талановита у багатьох областях, але, безсумнівно, найбільше - в умінні враховувати настрої оточуючих, шанобливо до них ставитися, шукати рішення проблем способом, що найменш утискає інтереси інших людей. І при цьому зберігати свої власні принципи, прагнути до того, щоб керувати ситуацією, а не сліпо підкорятися обставинам. З ім'ям цієї людини і пов'язано поняття "толерантність".

Вирішальною главою в історії толерантності з'явився кромвелівський період англійської історії XVII ст. У той час серед різних пуританських сект, що входили до армії Кромвеля, тільки індепенденти і левеллери були зацікавлені у свободі і терпимості. Згідно з їх поглядами, жодне переконання не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, що існують в співтоваристві. Джон Солтмарш, один з видних захисників толерантності в епоху Кромвеля, говорив: "Твої доводи будуть настільки ж темні для мене, як мої доводи для тебе, поки Господь не відчинить нам очі".

У цілому толерантність була встановлена як в Англії, так і в Америці не тільки в якості ідеального принципу, скільки за потребою - коли було зруйновано монолітну єдність суспільства.

Примітно, що проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації саме на релігійному рівні, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, які були досягнуті у вільному суспільстві. Іноді вважають, що немає нічого складнішого, ніж бути терпимим щодо людей, які дотримуються інших релігійних переконань.

Епоха Просвітництва ХУІІІ в., яку часто наділяють духом толерантності, породила дуже небезпечний яacobinський фанатизм раціоналістичного типу. Єдиним видатним представником толерантності в ту епоху був Вольтер. Йому приписують вислів: "Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку", – афоризм, в якому виражена класична теорія толерантності. Погляди Вольтера склалися, коли він спостерігав за подіями в Англії, де в ХУІІІ ст. в умовах релігійного плюралізму і релігійної толерантності був досягнутий громадянський мир і встановилася загальна атмосфера милосердя.

Фактично будь-яке переконання - релігійне, політичне чи культурне - може призвести до нетерпимості, якщо не залишається жодного сумніву в непогрішності ідей, в які ми віримо, і в хибності тих поглядів, які нами оскаржуються.

Толерантність у відношенні людей, які відрізняються від нас своїми переконаннями і звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатоліка, і що існують інші погляди, здатні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Здатність осягати різноманітні аспекти істини або усвідомлювати обмеженість істин, в які ми сьогодні віримо, з'являється завдяки раціональному і терплячому аналізу труднощів, з якими стикається будь-яке пізнання, а також духу релігійної покірності.

Толерантність є найважливішою умовою знаходження компромісів, подолання конфліктів. Нетерпимість веде людство до братської могили, тому проблема толерантності сьогодні досягла міжнародного сенсу. Не випадково Генеральна Асамблея ООН у грудні 1992 року прийняла резолюцію провести рік Організації Об'єднаних Націй присвячений терпимості. 1995 рік було об'явлено як всесвітній рік толерантності.

У контексті цієї ідеї було проведено ряд міжнародних заходів, в тому числі регіональна науково-практична конференція "Толерантність як спосіб виживання народів в умовах Півночі" (Якутськ, квітень 1994 р.), а також міжнародна конференція "Толерантність як культурна універсалія" (Харків, травень 1996), у якій автор брала участь.

Привертає увагу назва конференції. *Універсалії* (від лат. *universalis* – загальний) у середньовічній філософії визначаються як загальні поняття на відміну від одиничних. Питання про те, чи існують універсалії реально, було основним у боротьбі між номіналізмом (напрям, представники якого на противагу реалізму вважали, що реально існують тільки окремі речі, а загальні поняття (так звані універсалії) є лише назвами, іменами породженими людським мисленням) і реалізмом (напрям, який визнавав об'єктивну реальність загальних понять).

Традиційно толерантність обмежувалася сферою релігії або політики. Організатори харківської конференції визначили толерантність як культурну універсалію. Саме цей підхід був плідним підґрунтям в роботі п'яти пленарних засідань, трьох круглих столів і трьох секцій.

Мета конференції полягала у всебічному дослідженні принципу толерантності та шляхів його введення у свідомість посттоталітарного суспільства, зокрема, через систему освіти. Розглядалися зв'язки цього поняття з найближчими універсальними такими, як свобода та істина, нетолерантність й антитолерантність, а також обговорювалися ряд сучасних (на той час) його значень (співвідношення принципності й толерантності, проблеми виховання толерантності у дітей та підлітків, питання мовно-культурного розмаїття, міжетнічна толерантність у соціологічному вимірі, етнотика історичного самовизначення в контексті формування незалежних слов'янських держав тощо).

Матеріали міжнародної конференції "Толерантність як культурна універсальність" було опубліковано у збірнику в трьох частинах: «Коріння толерантності в природі людини і суспільних відносинах», «Толерантність поза традиційних сфер визнання» та «Філософський аналіз толерантності».

Зміст цих конференцій, обговорення на них проблеми толерантності показує наскільки широкі інтерпретації цього поняття – від медичних та екологічних до соціально-політичних і духовних. Всі ці інтерпретації мають "право на життя".

Адекватне тлумачення толерантності можливо лише в тому випадку, якщо береться до уваги її конкретний зміст. *Одна справа* - толерантність у структурі міжрелігійних відносин, *інша* - толерантність в ідеологічній сфері.

Особлива проблема толерантності в структурі наукового мислення. Змішання різних видів ментальності може мати справді трагічні наслідки. Якщо релігії та ідеології дають свої відповіді на питання, які не мають однозначних рішень, то в науці два взаємовиключних відповіді на одне питання представляються несумісними.

Наявність різних типів ментальності і відповідно різних форм *толерантності* - це та проблема, адекватне рішення якої створює передумови встановлення таких соціальних і політичних відносин у суспільстві, які забезпечують стабільність демократії.

Толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки можна розглядати в якості одного з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної культури.

Незважаючи на видимість загальної згоди в необхідності культивування толерантності, в сучасному світі йдуть глибинні процеси, що підривають міжнародне співробітництво, породжують гострі міжетнічні та міжцивілізаційні конфлікти. У чому причина посилення нетерпимості, і чи є шлях подолання або пом'якшення протиріч? Не даючи відповідь на ці питання, важко розраховувати на вироблення адекватного стратегічного мислення, що дозволяє визначати орієнтири довгострокової державної (соціальної, культурної, освітньої тощо) політики.

Цим пояснюється необхідність нового осмислення проблеми толерантності та визначення контурів її вирішення стосовно сучасного етапу розвитку суспільства.

Емоційно декларований принцип толерантності сьогодні нерідко зводиться лише до порушення співчуття до людей іншої етнічної, релігійної приналежності або до виявлення невідповідності тих чи інших загальновизнаних прав людини. Такий емпіричний підхід веде до змішання нетолерантності з різними видами дискримінації.

Толерантність вимагає бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього цілого і є об'єктивна підстава справжньої толерантності. **Толерантність** - це не безпринципність, не соціальний еклектицизм; це глибинне розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого. Нетолерантність – це ігнорування реальності соціального життя.

На відміну від толерантності дискримінація - це штучне культивування особливостей, що виправдовують обмеження прав, можливостей економічної, соціальної, політичної та духовної активності, витіснення, придушення іншого суб'єкта. Дискримінація заснована на суб'єктивній волі, що встановлює таку ієрархію цінностей, яка ставить у привілейоване становище певного суб'єкта.

Толерантність має свій механізм самореалізації. Член суспільства як цивільний суб'єкт засвідчує свою гідність через визнання гідності іншого і знаходить в цьому підтвердження своєї власної політичної культури. Політична культура знаходить характер загального розуму, звужену сферу дії дискримінації у міру того як все більше число громадян засвоюють універсальні принципи і визнають їх своїми, що засвідчується конкретними формами їх конструктивної взаємодії.

У суспільстві соціальної дискримінації складається атмосфера байдужості до універсальних критеріїв оцінки достоїнств людини. Якщо навіть вони визнаються на словах, окремі індивіди продовжують використовувати можливості свого становища для отримання привілеїв за рахунок інших.

Існує і моральний аспект цієї проблеми: соціальному достоїнству не вчать в сім'ї, воно не формується і в системі освіти. У підсумку громадяни бачать в якості реалій лише свої природні і соціальні відмінності. Люди, які є один для одного "продуктами природи", ніколи не побачать своєї універсальної сутності. Відповідно перед ними не встає і проблема толерантності.

Проблема толерантності виникає лише тоді, коли члени суспільства починають "бачити" свою універсальну сутність. Будь-яке суспільство, яке не має етнічної, соціальної та культурної однорідності для забезпечення своєї стабільності, потребує толерантності. Ефективність толерантності залежить від того, наскільки її форма відповідає характеру домінуючої свідомості: міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної.

Історичний еккурс свідчить, що на перших порах міфологічна свідомість і філософія легко уживаються один з одним. Цей стан можна назвати прихованою толерантністю. Суспільство терпимо ставиться до специфіки філософського мислення, оскільки воно ще не веде до руйнування образів міфологічної свідомості. Пізніше розпад античної толерантності тісно пов'язаний із спробами запобігти руйнуванню духовної і соціальної єдності поліса, громади, у структурі яких вона виникла. Нетерпимість і гоніння інакодумців лише поглибили кризу античного суспільства. Розпадається міфологічна свідомість з її політеїзмом, на цьому ґрунті виростає християнська монотеїстична релігія. Соціальна консолідація зумовила новий тип свідомості, формування якого вимагало толерантності.

Відчувши на собі жорстокі гоніння язичників і потребуючи суспільної толерантності, християни, завоювали панівні позиції в суспільній свідомості. Вони перетворюють філософію на служницю релігії, обмежуючи рух думки рамками основної догми, що робить толерантність логічно і морально неможливою. У

структурі абсолютної віри толерантність неможлива в принципі, оскільки вона руйнує абсолютність.

Постійне очищення віри від потенційних носіїв конфліктів з плином часу виявлялося все більш важким завданням. Релігійні війни і підготували легітимізацію толерантності. Відносини з релігією, які дозволяють зберігати її моральні функції і разом з тим досить виразно окреслюють межі її компетенції, перетворюють толерантність в постійну межу життя суспільства. Толерантність з часом зміцнилася не скрізь. Вона виявилася поставленою під удар критики, але тепер вже не з позицій релігійної догматики, а з позицій ідеології, що не допускає компромісу принципів.

У структурі *секулярної свідомості* (секулярна свідомість – від. лат. saecularis – світський, мирський – визволення від впливу церкви в суспільній і розумовій діяльності, в художній творчості) ерозія толерантності відбувається в силу абсолютизації соціальної ролі певного історичного суб'єкта, якому приписуються риси досконалості, історичної переваги та універсальності. Визначеність історичного суб'єкта - етносу, нації, класу, цивілізації - це емпіричний факт. Однак твердження універсальної месіанської ролі суб'єкта і відповідно визначення його особливих якостей - це ідеологічний постулат.

Ідеологічний продукт секулярної свідомості породжує нетерпимість. Догматичні постулати цього мислення не вимагають емпіричного підтвердження і логічних доказів. Вони мають властивість самопідтвердження, оскільки збігаються з прихованим масовим спрямуванням. Будь-які висновки і судження, що суперечать прийнятій догмі, автоматично потрапляють в категорії "наклепницьких" уявлень. Відповідно вони служать підставою для того, щоб громадські організації та державні органи виконували особливі очисні функції, визначали систему заходів для запобігання поширення ворожих впливів.

У секулярному суспільстві толерантність стає реальністю в результаті визнання істинних універсальних моральних принципів на основі поваги до іншого, прийняття етнічних і національних особливостей, відмінностей у соціальних поглядах, які породжуються особливостями умов життя, професійної діяльності, культурних традицій. *Толерантність тут* - наслідок високої духовної і моральної культури. Для традиційного суспільства, проте, виявляється і проблема здібності людини підпорядковувати свої почуття і інтереси таким загальним принципам.

Сфера принципу - це сфера свободи, результат вибору. Якщо вільному вибору слідує одиниці, то люди принципу відчують себе належними до особливого клану. Якщо маса людей живе постійними компромісами: грішать і каються, каються і грішать знову, то терпимість складається як здатність прощати. Людина, яка не здатна прощати, не може бути в нормальних відносинах з людьми.

Наукова ментальність передбачає аналіз реальних причин і наслідків так, як вони розуміються в природничих науках: мається причина як встановлений матеріальний факт і породжувані їм певні сліdstва. Становлення наукової ментальності як суспільної свідомості має своїм наслідком критичне сприйняття ідеології, критику всіх її форм як "збоченої свідомості", затінюючої дійсні механізми соціальної дії. Наукова ментальність покладається засобом звільнення свідомості від ідеологічного суб'єктивізму. Таке звільнення повинно "знямати" ідеологічну нетерпимість і пов'язані з нею конфлікти.

Суттєвим аспектом проблеми толерантності стає визначення справжніх механізмів поведінки людини.

Зрушення, що відбуваються в суспільстві докорінно змінюють ієрархію традиційних і модерністських цінностей, які визначали сутність життя. Критерії високої і низької моралі, істини та оман перестают діяти або оцінюються як суб'єктивні, як результат уподобання залежно від особистих прагнень. Традиційні духовні та соціальні цінності існують у бутті разом з новою іншою інформацією, яка може або представляти інтерес для індивіда, служити стимулом певних форм життя і поведінки або ні. Індивідуальний вибір в системах ціннісних орієнтацій змінює сталу (звичну) систему суспільного життя.

Проблема толерантності встає в новій площині. Традиційно толерантність означала терпимість до іншого, готовність співіснувати з ним. Це насамперед стосується відмінностей релігійних, відмінностей у звичаях, традиціях, культурних, естетичних орієнтаціях. Потім ситуація змінюється радикально. Усі відмінності переносяться в країну і в основний осередок суспільства – сім'ю.

Знищення загальних критеріїв моральності в самосвідомості людини породжує деструктивні наслідки для особистості. Людина з нестійкою соціальною свідомістю, знаходить повну свободу, яка веде до його саморуйнування.

Швидке розширення науково-технічних знань стає все більш значущим чинником в позитивному розвитку суспільства, змінює його якість. Воно переводить проблему толерантності в площину визнання таких цивілізаційних та інших відмінностей, які мають естетичний, психологічний, моральний інтерес. Всі ці відмінності як би збагачують палітру життя людства, без яких вона стала б сірою, монотонною.

Наукова ментальність об'єднує всіх, хто визнає пріоритет об'єктивного знання. Тут толерантність природно впливає з доказовості. Однак у сфері соціальної самосвідомості загальна логіка доказовості перестає діяти: пріоритет тут має ієрархія цінностей.

Так, основою дружби вважається вірність. Немає вірності - немає і справжньої дружби. Навіть тоді, коли проявляють терпимість відносно зради, оскільки вона як би нехарактерна для духу даної людини, а значить, випадкова, то це не означає терпимості відносно зради як такої.

Аналогічним чином існують і інші форми людських відносин, які визначаються постійними принципами, що грають роль критеріїв. Сукупність критеріїв, визнаних суспільством, формує його якість.

Зміна критеріїв соціальних і моральних цінностей, зміна якості товариств формують духовну сутність всесвітньої історії. Ця сутність оформлюється як в найгостріших зіткненнях, так і в процесі взаємної адаптації, запозичень, складних синтезів різних культур.

Що визначає несумісність культур і що дозволяє здійснювати їх органічний синтез? На такі питання немає однозначних відповідей. Досвід історії показує, що гойдалки духовного протистояння можуть розгойдатися так, що людство буде катапультуватися в історичне небуття.

XX століття створило передумови постійної загрози цивілізаційних конфліктів, що приймають форму світових війн. Роль "закваски" цих конфліктів грають класові, расові ідеї, ідеї цивілізаційної несумісності. Затвердження на

історичній арені нацистських рухів, як відомо, було нерозривно пов'язано з відкиданням універсальних принципів рівності, людяності і толерантності.

Ця пам'ять сьогодні витісняється із суспільної свідомості. Однак безпосередньо після закінчення Другої світової війни вона диктувала тип політики, мислення і практичної поведінки.

Деякі симптоми цієї ментальності мали місце і раніше. Так, Женевська конвенція 1894 вимагала хоча б мінімальної поваги до солдата як особистості навіть під час війни і визнання нейтральності медичного персоналу. Ідея отримала свій розвиток у визначенні правил поводження з військовополоненими, створення міжнародного Комітету Червоного Хреста.

У діяльності Ліги націй також виявлялася заклопотаність рівнем добробуту меншин, населення колоній. У 1926 році Ліга націй прийняла конвенцію, що проголосило рабство поза законом. Міжнародні правові акти зіграли важливу роль у консолідації міжнародних демократичних сил. Цей процес виявив реальну силу загальних принципів у світовій політиці. Здавалися спекулятивними універсальні відкриття філософів, що знаходять своє все більш переконливе практичне застосування. Розсудливі уряди змушені були так чи інакше рахуватися з новими реаліями - з народженням світової спільноти і зростаючим впливом загальних принципів співіснування.

На основі прийнятої в 1945 році Хартії Об'єднаних Націй стало здійснюватися юридичне закріплення міжнародно визнаних прав людини. Стаття 55 Хартії ООН визнавала принцип рівності прав і самовизначення народів. Вона націлювала все міжнародне співтовариство на створення умов для підвищення життєвого рівня, вирішення фундаментальних економічних, соціальних проблем, проблем охорони здоров'я. Вона заохочувала міжнародне співробітництво у сфері культури та освіти.

У 1948 році була прийнята універсальна Декларація ООН, відповідно до якої готувалися угоди про громадянські, політичні, а також економічні, соціальні та культурні права. Документ підтримано більшістю держав. Політична угода передбачала звернення окремих людей з критикою свого уряду в міжнародні організації. ООН та її відгалуження потенційно ставали інстанцією, яка створювала критерії державної поведінки відносно конкретної людини. Вона формувала ту універсальну правову середу, яка повинна стати спільною легітимною основою синхронізації дій суверенних держав.

Всі авторитарні режими в тій чи іншій мірі відчують на собі вплив нової ситуації й важко сприймають саму ідею верховенства прав громадянина над реальною владою. У цьому контексті проблема толерантності набуває нового сенсу: держави, які не виявляють терпимості до відмінностей у поглядах і формах поведінки, відповідно міжнародних актів, що визначають права людини, ризикують опинитися в стані духовного остракізму.

Очевидно, що толерантність не може бути вічним ідеальним станом людства, що виростає на прекрасному ґрунті загального розуму або морального благородства. Ми не знаємо такого соціального стану, при якому вся маса індивідів або принаймні більшість змагається у прагненні слідувати загальним інтересам, проявити велику широту своєї душі, готовність до самопожертви заради загального блага і згоди.

Для того щоб не стати жертвою чергового самообману, не опинитися в ситуації, при якій помилка стане очевидною, а зробити що-небудь виявиться вже неможливо, необхідно засвоїти деякі прості істини.

Перша істина полягає в тому, що не такі, як мати Тереза, роблять сучасну світову політику. Як і раніше, державні інтереси країн у розділеному світі взаємодіють за принципом сполучених посудин: те, що додається в одному, йде з іншого.

Друга істина виникає з руйнування ілюзії, ніби в ході світової історії може з'явитися універсальний суб'єкт (месія, вищий розум, унікальний суспільний клас, вища цивілізація), який своєю власною сутністю покликаний зняти всі фундаментальні протиріччя суспільного розвитку і встановити вічний стан, відповідне "справжньої сутності" справжньої людини".

Третя істина полягає в усвідомленні того кардинального історичного факту, що встановлення силовий монополії зважаючи на критичну ситуацію з енергетичними та сировинними ресурсами в сучасному світі створює передумови для виживання "вищої" цивілізації за рахунок поглинання ресурсів "нижчих" цивілізацій.

Відповідно в новому світлі постає проблема толерантності. Толерантність виявляється об'єктивно пов'язаною з твердженням права всіх народів на виживання. Але оскільки умови виживання для різних цивілізацій виявляються різними, то збереження толерантності в системі міжнародних відносин без зміни парадигми цивілізаційного розвитку є досить сумнівним. Необхідно збереження автентичного тлумачення толерантності як терпимості до іншого. В іншому випадку нетерпимість отримає своє логічне виправдання.

Збереження толерантності в її автентичному розумінні виявиться можливим лише в тому випадку, якщо світова спільнота зуміє знайти шляхи нейтралізації монополії сили. Необхідно нову рівновагу в якості реальної підстави толерантності в ХХІ столітті. Лише в умовах нової рівноваги стане можливим вільне духовне формування і окремої особистості, і народу.

Згідно з визначенням, що дається в Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 у Парижі 185 державами-членами ЮНЕСКО), толерантність визначається як "повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності". Це найбільш змістовне визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походжень, власності та ін.

"Толерантність" тлумачиться в Декларації як "активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини". Переклад документа як "Декларація принципів терпимості" не зовсім адекватне. Поняття "терпимість" не тільки не відображає повноти "толерантності", але і може бути прямо протилежно йому. "Терпіти" має негативне забарвлення: терпіння завжди пасивно і означає лише зовнішнє стримування свого ставлення, не міняє самої позиції нетерпимості.

В історії людства нетерпимість була присутня завжди, породжуючи війни, релігійні переслідування й ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона

виражалася і виражається у фанатизмі, стереотипах, образах, а на державному масштабі - у расовій дискримінації, переслідуванні за національною, релігійною ознакою, у порушенні найважливіших демократичних свобод.

Сама ідея толерантності сходить до історії філософської думки. Про толерантність в умовах сильної церковної цензури писав Дж. Локк у "Нарисах про терпимість" і "Листах про терпимість", П. Бейль в декількох своїх філософських творах. Як філософська категорія толерантність виникла у зв'язку з проблемою нетерпимості і спочатку була сприйнята як осмислення підсумків Тридцятирічної війни, в ході якої представники ворогуючих релігійних конфесій майже поголовно винищили один одного.

Філософський аспект поняття толерантності трактується Владиславом Лекторским в таких таких можливих способах розуміння:

- **"толерантність як байдужість"**, припускає існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування і переконання і т.д.);

- **"толерантність як неможливість взаєморозуміння"**, обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого разом з тим зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти;

- **"толерантність як поблажливість"** має на увазі привілейоване у свідомості людини положення своєї власної культури, тому всі інші оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати;

- **"терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог"** дозволяє не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу.

У 90-х роках пришлого століття нетерпимість має пряме відношення до політики і розглядається як загроза миру і безпеці. Тому правозахисники виступають з позиції трактування толерантності, перш за все, як подолання всіх форм расизму і расової дискримінації. Вважалося, що такий підхід до толерантності зовсім не означає ігнорування інших форм нетерпимості. Просто в дискримінації, заснованої на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, нетерпимість в сучасному суспільстві виражається найяскравіше.

Одночасно визнання толерантності в більш широкому сенсі є умовою ефективної боротьби з расизмом, так як цивільні, політичні та економічні права людини тісно пов'язані з соціальними і культурними правами.

Постійний пошук "ворога" народжує потребу захисту, що виражається в залученні до якоїсь спільноти "своїх", які завжди сильніше "чужих". Терпимість, толерантність в цьому аспекті означають відмову від догматизму, визнання різноманіття істини, що вимагає внутрішньої сили, впевненості у своїй здатності знайти істину в діалозі. Нетерпима людина, навпаки, вимагає однозначності: "Хто не з нами - той проти нас".

У ХХ столітті виникли потужні тоталітарні системи, які примусовою силою монополізують величезні людські ресурси і саму людину перетворюють на гвинтик соціального механізму, що культивують антигуманістичні "цінності" (псевдоцінності).

Трагічний досвід ХХ століття з його світовими та локальними війнами не тільки посилив ціннісний розкол людства, але він же виявив єдність людського

роду, показавши, яку загрозу для його існування представляє цей розкол і яка роль приділяється саме толерантному мисленню.

Толерантність – це цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх громадян бути різними; забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами; повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів; готовності до розуміння і співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями. Толерантність вважається ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку людини, групи, суспільства в цілому.

2. Змістовні види толерантності

Політична толерантність - ставлення до діяльності різних партій і об'єднань.

Міжнаціональна толерантність - ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні вчинки окремих представників національності на інших людей.

Расова толерантність - відсутність упереджень до представників іншої раси.

Релігійна толерантність - визнання релігійних особливостей різних конфесій.

Гендерна толерантність - неупереджене ставлення до представників іншої статі.

Вікова толерантність - неупередженість у відношенні людей різного віку.

Фізіологічна толерантність - ставлення до хворих, інвалідів, людям із зовнішніми недоліками.

Освітня толерантність - терпиме ставлення до висловлюванням і поведінці людей з низьким освітнім рівнем з боку більш освічених верств населення.

Географічна толерантність - неупередженість до жителів невеликих міст, сіл, інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки.

Міжкласова толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів - багатих до бідних, бідних до багатих.

Сексуально-орієнтаційна толерантність - терпиме ставлення до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

Маргінальна толерантність (толрантність відносно маргінальних представників суспільства) – відношення до жебраків, безхатченків, ув'язнених тощо.

3. Інший погляд на зміст поняття толерантності

Термін толерантність знаходить використання у різноманітних сферах знань. У 50-х роках ХХ ст. його вперше використали при вирішенні проблеми пересаджування тканин. Він мав значення – такий, що не можна відрізнити. Пізніше цей термін почав вживатися в психології, соціології, релігії як терпимість. Переходячи з однієї сфери знань до інших, відбувається смислова трансформація цього поняття. Наприклад, в деяких випадках його пов'язують з урівноваженням суспільних відносин. Детальне вивчення особливостей толерантних відношень в

математиці привело до розробки спеціального напрямку – теорії толерантних площин і операцій з ними.

В кінці 90-х років ХХ ст. цей іноземний термін був запропонований як універсальний принцип вирішення соціальних конфліктів - національних, релігійних, класових, статевих і т.п. Термін вельми багатозначний, розпливчастий, багатом незрозумілий. Його переводили як «терпимість» і активно впроваджували у свідомість читачів, глядачів і слухачів думку про те, що цю саму терпимість, потрібно проявляти до всіх і вся. Ну а хто не дотримується принципів новоявленої толерантності, той, якщо не фашист, то, принаймні, нецивілізований, недемократичний індивідуум. Найчастіше широке поняття «толерантність» звужувалося до тези п'яного хулігана: «Я хам, а ви маєте терпіти». Але оскільки соціальні конфлікти в лихі 90-ті множилися день від дня, а інших принципів їх вирішення ніхто не пропонував, то слівце «толерантність» непомітно увійшло в наш лексикон.

У людей, знайомих з біологією, така новація викликала лише посмішку. Насамперед, тому, що науковий термін «толерантність», має негативне забарвлення і в широкому сенсі означає реакцію організму на загрозу його цілісності, тобто природна захисна реакція.

Стосовно до рослин толерантність і зовсім означає «стійкість до зовнішніх ворожих впливів». Навіть не просто стійкість, а способи активної протидії. Наприклад, соковиті паростки рослин можуть бути з'їдені травоядними тваринами. Рослини захищаються усіма можливими способами: молочай, жовтець, блекота виробляють рослинні отрути або фітотоксини. Роза, глід, ожина, барбарис, чортополох, кактус і багато інших рослин намагаються бути толерантними (стійкими до поїдання) за допомогою гострих шипів і колючок. Чимало наукових праць присвячено толерантності рослин до засолення. Якщо ви не уважно доглядаєте за газоном, то на ньому неминуче з'являться рослини, які хочуть рости виключно за правилами зарослого бур'яном пустиря. Наприклад, кульбаби. У густому зеленому килимі вони спочатку формують маленьку розетку, що складається з декількох листочків. Потім вона поступово розпластується по землі, витісняючи корінних мешканців газону, які ростуть суворо за законом – вгору. Якщо стебла їх відростають вище 5-7 см., їх скошують, що послаблює рослини, обмежуючи конкурентні можливості. А кульбаба розпластує розетку біля самої землі, де ножі косарки не завдають їй жодної шкоди. Втім, досвідчений садівник завжди знайде на неї управу – візьме совок або ніж і видалить бур'яни разом з корінням. І це логічно: якщо хочеш рости на газоні – рости за його правилами.

Опоненти можуть закинути: навіщо проводити аналогію між законами біології та міжособистісними відносинами? Дійсно, не потрібно. Доцільно залишити це пояснення вченим-біологам. Так само як не варто використовувати біологічні принципи для вирішення соціальних проблем. Якщо люди живуть поруч, то ніхто нікого не повинен терпіти, оскільки є поняття – добросусідство, зміст якого: ти поважаєш мене, я поважаю тебе. Однак в добросусідському суспільстві не соромляться цілком логічного запитання: якщо ти не поважаєш навколишніх, то чому вимагаєш до себе особливого ставлення? Добросусідство, взаєморозуміння, взаємоповага, милосердя, поблажливість - це змістовні, традиційно правильні поняття, що покликані регулювати ставлення людей у суспільстві. Вони набагато

точніше і зрозуміліше, ніж толерантність, маніпулюючи якою, за бажання, можна прикрити вельми непристойні вчинки.

4. Розуміння толерантності (погляд філософа)

Толерантність як байдужість до усього того, що не вступає у протиріччя з основами цивілізованого співжиття. Протистояння у суспільстві ціннісних орієнтацій та ідеологій, труднощі їхнього узгодження вимагають відсунути в сторону світоглядні розбіжності з метою вирішення конкретних практичних проблем. Толерантність тут виступає як байдужість до існуючих різноманітних поглядів і практик, розгляд їх як «особливої справи» певних культурних, етнічних, соціальних груп, «особистої справи» окремих людей, у яке втручання з боку уряду неприпустиме.

Толерантність як неможливість взаєморозуміння. Таке розуміння толерантності витікає з думки, що існують світоглядні настанови й норми соціального співжиття, які можуть бути беззастережно та впевнено встановлені для усіх.

Толерантність у цьому розумінні дає установку на неможливість взаємодії, на здійснення у різних світах. За такого підходу усі світоглядні позиції заслуговують на повагу, вони рівноправні. Це не заважає вирішувати суттєві практичні завдання і в будь-якій країні. Відсунути в бік різноманітні світоглядні орієнтації різних політичних сил при цьому неможливо, тому що актуальність проблем, які практично належить вирішувати, визначається саме виходячи з них. Так, наприклад, приватизація, різка диференціація прибутків населення, безробіття актуалізуватимуться (відповідно й ставлення до них буде терпимим або нетерпимим) в залежності від світоглядних настанов: від того, чи ці настанови є комуністичними, чи ліберальними. Змінювання світоглядних парадигм означає і зміну проблем.

Толерантність як поблажливість до слабкості інших, яка поєднується з деяким презирством до них. За такого підходу у багатоманітності світоглядних настанов існує світоглядна точка відліку. За звичай це та, якої дотримується особистість. «Моя» система норм, поглядів, цінностей не може бути рівноправна з інакшими і тим паче не може поступитися інакшим у принципових відношеннях. Згідно з такою позицією, якщо інша людина має відмінні від моїх світоглядних установок, то вона у якихось суттєвих відношеннях мені поступається (менше освічена, обмежена в одержанні певної інформації, піддається ірраціональним впливам тощо). Необхідно терпіти її погляди, але вступати у критичну дискусію безглуздо.

Толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог. Згідно з таким розумінням толерантності суттєвим є соціальне змагання світоглядних настанов, у ході якого вони зникають, якщо не знаходять послідовників. Кожна світоглядна система при цьому намагається врахувати досвід іншої системи, розширюючи таким чином горизонт власного досвіду. Така позиція вчить бачити в інакшій світоглядній орієнтації не те, що вороже моїй власній позиції, а те, що може допомогти мені у вирішенні проблем, які є не тільки моїми, а й проблемами інших людей

Суспільство стоїть перед дилемою: або «війна світоглядів», або

налагоджування діалогу різних світоглядних орієнтацій, намагань взаєморозуміння і співробітництва при вирішенні «спільних» проблем. Такий вид толерантності передбачає уважне ставлення до минулого й до чужої культури, відмову від індивідуального та культурного пошуку компромісів для спільного вирішення тих складнощів, з якими зіткнулося суспільство. Лише остання позиція у розумінні толерантності є причинним фактором оптимізації світоглядної орієнтації особистості.

Толерантність як принцип функціонування соціально-політичного механізму будь-якої держави визначає і формує внутрішню установку кожного громадянина, а також кожного фахівця, працівника будь-якої галузі на спільну конструктивну діяльність і відповідальність, на розвиток незакомплексованої свідомості, вільної від забобонів і упереджень до чужої світоглядної орієнтації.

Звичайно, на практиці постає питання про межі толерантності. Зневажання цієї проблеми може мати сумні наслідки: толерантність по відношенню до інших філософських переконань, агресивного догматизму, до інакшої віри або по відношенню до сучасних форм торгівлі, плюндрування святинь, до расистських установок і акцій має різні межі

Існують об'єктивно нетерпимі соціальні феномени: насильство, експлуатація, зневажання гідності людини та ін. Можна навести безліч прикладів, де межі толерантності є розмитими. Але в цілому, умовою, за якою толерантність тільки і можлива, — це відмова від монополії на світоглядну істину.

Тема №3. ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

План:

- 1. Сутність толерантності**
- 2. Виховання толерантності в сім'ї**
- 3. Ціннісні основи виховної діяльності педагога**
- 4. Роль педагога у толерантному вихованні учнів**
- 5. Дев'ять правил Д. Карнегі**

1. Сутність толерантності

Зростання конфліктності, агресивності, протистоянь породжують мрії й уявлення про толерантний світ, тобто світ без насильства і жорстокості, світ, в якому найголовнішою цінністю є неповторна і недоторкана людська особистість. Отже, сутність толерантності слід шукати в природі людини, яка прагне до самопізнання й самовдосконалення. Намагання змінити себе, покращити себе, знайти в собі суто людську природу може стати справжньою основою толерантності. Істинна людська природа проявляється як альтруїзм, здатність до самообмеження, самопожертвування й самовідданості та, найголовніше, у вірі в безмежну можливість удосконалювати самого себе.

Діти на практиці пізнають, що таке повага і терпимість по відношенню до інших, отримують основи, необхідні для творення миру і розвитку спільноти. Дії, вжиті ними для служіння співтовариству, сім'ї, класу, школі, зміцнюють їх знання і роблять можливим створення суспільства взаємної згоди, де панує радість і гармонія. Гуманна атмосфера завтрашнього суспільства закладається сьогодні в

школі, і толерантний учень сьогодні – це гуманне суспільство завтра.

Толерантність як характеристика соціуму невіддільна від усієї системи його політичних, культурних, моральних, релігійних та інших цінностей. Ідея єдино правильної лінії, єдиної найвищої істини, вічний поділ на «своїх» і «чужих», ксенофобія породжують, як правило, і єдину стратегію розв'язання конфліктів – конфронтацію до переможного кінця.

Справжні прояви толерантності в суспільстві мають під собою не тільки глибокі моральні підвалини, але й довгий шлях демократичного розвитку, тривалий цивілізуючий вплив християнської культури і відповідних норм життя, що закріпилися в родинному вихованні і в системі освіти.

Незалежно від позиції дитини, її світогляду, поважне ставлення до неї є необхідним принципом виховного процесу. При формуванні толерантності цей принцип набуває подвійну значущість. Поважаючи і приймаючи позицію і думку дитини, при необхідності коректуючи їх, ми показуємо їй приклад толерантного ставлення до людини з іншим поглядом на світ.

Необхідна цілеспрямована педагогічна робота із закладання основ толерантності особистості в процесі виховання підростаючого покоління. Як перший крок виховання толерантності вимагає подолання притаманного дитині когнітивного та емоційного егоцентризму: виховання здатності бачити і розуміти відмінність іншої людини від себе самого, сприймати цю відмінність як цінність; визнавати за іншим право бути іншим (відрізнятися зовнішнім виглядом, вірою, мовою, думкою, вчинками); емоційно приймати іншого як такого; хотіти взаємодіяти з ним як таким, не намагаючись уподібнити його до себе і не підганяючи його до своїх уявлень про те, яким йому належить бути і як належить чинити чи думати в певній ситуації.

Дитина легко засвоює теоретичні знання про терпимість до інших рас, мов, народів, про співчуття до скривджених долею, однак це ще не забезпечує формування толерантності як риси її особистості. Найкращим способом тут є реально навчати дітей толерантності в різних ситуаціях родинного та шкільного життя, примушуючи їх щодня вникати у розуміння іншої, не подібної до себе людини, перейматися до неї співчуттям, пізнавати її проблеми і способи дії, привчатись не тільки допомагати, а й реально взаємодіяти в конкретних ситуаціях. Виховання толерантності має бути метою діяльності усіх соціальних інститутів, включаючи школу і родину.

2. Виховання толерантності в сім'ї

Перші уроки моральності дитина отримує у своїй родині від батьків. Однак більшість батьків не приділяють належної уваги вихованню, обмежуючись лише матеріальним забезпеченням дітей. Їм залишається тільки на власному досвіді пізнавати, що є добро, що – зло. Щоб виховати дитину толерантною, необхідно виходити з того, що діти – дзеркало відносин і характерів батьків. Тому необхідно самим ставитися до своєї дитини толерантно.

По-перше, не ображати її. По-друге, вислуховувати її думку і рахуватися з нею. По-третє, вміти прощати образи і просити вибачення у дитини. Це найскладніший момент, але в той же час і найважливіший, оскільки у дітей загострене почуття справедливості. По-четверте, не можна принижувати гідність

дитини - ігнорувати її, проявляти неповагу до її захоплень тощо. По-п'яте, не варто змушувати дитину за допомогою сили робити те, що хочеться вам. По-шосте, вміти домовлятися без сварок і руйнівних конфліктів.

Під словосполученням «руйнівний конфлікт» мається на увазі протистояння, яке завдає «противнику» збитків, моральних чи фізичних. Зрозуміло, що в повсякденному житті неможливо уникнути протиріч інтересів, бажань і думок. Завдання батьків – повернути конфлікт у конструктивну ситуацію, викликавши дитину до розмови про протиріччя, що виникли, і намагатися спільного прийняття компромісних рішень.

Для того щоб батьки могли виховувати дітей у дусі толерантності, потрібно володіти відповідними знаннями, а саме: батькам необхідно формувати у підлітків систему цінностей, в основі якої лежать такі загальні поняття, як згода, компроміс, взаємне прийняття і терпимість, прощення, ненасильство, співчуття, розуміння, співпереживання і т.п. Головні методи виховання в сім'ї – це приклад, спільні з батьками заняття, бесіди, підтримка дітей, особливо підлітків в різних справах, у вирішенні їх проблем, залучення їх до різних видів діяльності в сім'ї та поза нею.

Дитина, підліток на прикладі своєї родини засвоює соціальні зв'язки і ролі у світі. Підростаючи, він все більше орієнтується на однолітків, формальні та неформальні молодіжні об'єднання. Батьки, які дають йому відносну свободу, повинні бути надійним тилом для нього, забезпечувати в нього почуття впевненості при виникненні складних ситуацій. Виховувати толерантність у родині – значить прищеплювати повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, різних форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності.

При вихованні дитини треба також враховувати, що людський мозок запам'ятовує абсолютно все. Питання лише в тому, відкладеться це у свідомості чи в підсвідомості. Виховувати дитину особистим прикладом найскладніше, але в той же час найбільш ефективно. Для того щоб донька виросла жіночною, матері необхідно самій бути такою і вчити її охайності. Велику роль у житті дівчинки грає і батько, оскільки від того, як він з нею спілкується і ставиться до неї, залежить те, яких взаємин вона буде шукати з чоловіками, коли виросте. Сина-підлітка слід виховувати в спокійній строгості. Зрозуміло, це не означає, що його не треба любити.

Дитину з самого народження повинна оточувати батьківська любов. Що стосується досвіду відносин до людей, то вони будуть такими, які прийнято у сім'ї: або дружелюбні, або підозрілі і недовірливі. Саме це буде сприяти формуванню толерантності дитини. Агресивна поведінка членів родини в повсякденних життєвих ситуаціях: крики, лайка, хамство, приниження один одного, взаємні докори і образи закладають підґрунтя інтолерантності підлітка.

Психологи вважають, що дитина виявляє агресивність у кілька разів частіше там, де агресію дорослих вона бачить щодня, і де такі прояви стають нормою відносин у родині. Якщо дитину постійно критикувати, вона вчиться ненавидіти; якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться агресивності; якщо дитину висміюють, вона стає замкнутою; якщо дитина росте в докорах, вона вчиться жити з почуттям провини. Якщо дитина росте в терпимості, вона вчиться з розумінням приймати інших; якщо дитину підбадьорюють, вона вчиться вірити в себе; якщо дитина росте

в чесності, вона вчиться бути справедливою; якщо дитина росте в безпеці, вона вчиться вірити в себе; якщо дитина живе в розумінні і взаємоповазі, вона вчиться знаходити любов у цьому світі. Непослідовність батьків у навчанні дітей правилам і нормам поведінки впливає на формування морального стрижня їх характеру: сьогодні батькам зручно говорити одне, і вони ж нав'язують цю лінію поведінки дітям, завтра їм зручно говорити інше, і це інше теж нав'язується. Це призводить до розгубленості, озлоблення, агресії проти батьків та інших людей.

Є низка правил виховання: вчіться слухати і чути свою дитину; робити так, щоб тільки батьки знімали її емоційну напругу, дозволяти дітям висловлювати негативні емоції; вміти прийняти і любити їх такими, якими вони є. Покора, слухняність і старанність будуть там, де вимоги пред'являються розумно. У цьому випадку у дитини будуть розвиватися риси толерантної особистості: терпіння, вміння володіти собою, довіра, чуйність, здатність до співпереживання, поблажливості, позитивне ставлення до інших, почуття гумору, терпимість до відмінностей, доброзичливість, гуманізм, допитливість, вміння слухати, неохильність засуджувати інших, альтруїзм.

3. Ціннісні основи виховної діяльності педагога

Базові цінності особистості закладаються в процесі виховання та освіти. Саме тому дана проблема не може бути вирішена поза процесом цілеспрямованого формування толерантності, який має здійснюватися у загальноосвітніх закладах. Виховання на основі вічних, істинних цінностей - не тільки і не стільки педагогічна проблема, це проблема розвитку всього суспільства.

Актуальність проблеми толерантності пов'язана з тим, що сьогодні на перший план висуваються цінності та принципи, необхідні для загального виживання і вільного розвитку (етика і стратегія ненасильства, ідея терпимості до інших і чужих позицій, цінностей, культури, ідея діалогу і взаєморозуміння, пошук взаємоприйнятних компромісів тощо). Цінності толерантності - це миролюбність, терпимість до етнічних, релігійних, політичних, конфесійних, міжособистісних розбіжностей, визнання можливості рівноправного існування «іншого».

В особистісному аспекті цінності толерантності визначаються людськими чеснотами: це – мистецтво жити в світі різних людей та ідей, здатність мати права і свободи, при цьому, не порушуючи прав і свобод інших людей. У той же час, толерантність - це не поступка, поблажливості чи потурання, а активна життєва позиція на основі визнання іншого.

Педагогіка співробітництва і толерантність – це поняття, без яких неможливі будь-які перетворення в сучасній школі. Актуальність проблеми виховання толерантності зумовлена тим, що на цьому життєвому етапі починає складатися взаємодія між дітьми, які прийшли з різних мікросоціумів, з різним життєвим досвідом і з несформованою комунікативною культурою.

Для толерантного розуміння дітей в процесі їх взаємодії педагогу необхідно вивчити їх родинний досвід міжособистісних відносин. У школі важливо навчити дитину приймати іншу людину як значущу і цінну, а також критично ставитися до своїх власних поглядів. Учитель був і залишиться значущою ланкою в навчально-виховному процесі. Щоб вирішити проблему формування толерантних відносин учнів, вчителю самому необхідно зрозуміти важливість співпраці у процесі

толерантних відносин «вчитель - колектив - вчитель». Стати толерантним в одну мить неможливо, тому педагог, який визнає необхідність виховання толерантності в учнях, має починати з себе: з самоаналізу, самовдосконалення, подолання власних культурних недоліків тощо.

Вчитель насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вміє зрозуміти і пробачити їх недосконалості, вірить у те, що кожна дитина може стати хорошою людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі прикраси та радості, знає душу дитини, ніколи не забуває, що він і сам був дитиною.

Є методи, які допомагають педагогу досягнути внутрішній світ дитини в його своєрідності і цілісності, проникнути в глибину його переживань, спираючись на почуття та інтуїцію. Даний підхід пов'язаний з процесом формування ставлення однієї людини до іншої, що передбачає толерантне, співучасте, тобто емпатійне ставлення на основі діалогу.

Педагог, що вміє підтримувати рівні, вимогливі, ділові відносини з учнями, виявляє повагу до них, не залишає без уваги жодного випадку учнівської неуспішності, готовий і вміє своєчасно допомогти учням, вправі очікувати, що до його способу оцінювання знань діти будуть ставитися з достатнім ступенем поваги. Досвід кращих педагогів дав змогу визначити основні вимоги професійної діяльності толерантного педагога: виховувати з любов'ю і в ім'я любові; виховувати в дусі миру; бути прикладом для дітей; уникати жорстких ієрархічних відносин; підтримувати емоційні прихильності, розвивати в учнів почуття взаємної поваги; визнавати значимість і здібності вихованців, а також поважати почуття і позицію кожного; створювати вільну і демократичну атмосферу в класі; бути готовим і здатним до діалогу, розуміння, солідарності; бути справедливим; вміти вислуховувати.

Толерантність являє собою нову основу педагогічного спілкування вчителя і учня, сутність якого зводиться до таких принципів навчання, які створюють оптимальні умови для формування в учнів культури поведінки, гідності, самовиявлення особистості, виключають фактор страху неправильної відповіді або вчинку.

Особлива увага звертається на виховання толерантності в підлітковому віці. Саме в цей період починає формуватися почуття культурної ідентичності людини, а відповідно підвищується інтерес до питань культурної приналежності. У підлітковому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, в тому числі: здатність до емпатії або конфліктність, соціальна ізоляваність, позитивне або завідомо негативне ставлення до іншого.

У старшокласників важливо виховувати такі якості, як політична обізнаність, свідома участь у політичному житті суспільства, здатність йти на компроміс при розбіжностях і суперечках, справедливість у відносинах з людьми, здатність стати на захист будь-якої людини, незалежно від національності. Як і суспільство в цілому, школа повинна власним прикладом підтверджувати цінності толерантності і втілювати їх.

4. Роль педагога у толерантному вихованні учнів

Однією з умов виховання толерантності є освоєння вчителем певних демократичних механізмів в організації навчального процесу, в спілкуванні учнів один з одним і з учителем. Орієнтація педагога на досягнення смислів поведінки і вчинків дітей означає, що у виховній діяльності на перший план виходять завдання розуміння дитини.

Шлях до толерантності - це серйозний емоційний, інтелектуальний труд і психічне напруження, бо воно можливе тільки на основі зміни самого себе, своїх стереотипів, своєї свідомості. В основі педагогічної діяльності вчителя має бути сенс, а також спілкування на основі живого слова. Педагог толерантний виступає відносно учня в ролі наставника. При інтерпретації педагогом поведінки дитини вихідною позицією є визнання дитини, повагу її «самості», індивідуальності, розуміння того, що її поведінка має для неї суб'єктивний, автентичний зміст.

Педагог агресивний, не здатний терпляче навчати, крикливий і байдужий до долі дітей, який використовує оцінку в якості дисциплінарного регулятора, є яскравим представником інтолерантної людини.

Мова йде не тільки про нетерпимість майбутніх і чинних учителів до представників будь-якої національної чи соціальної групи, а про нетерпимість до особистості дитини взагалі. Витоки цього в нерозумінні природи дитини; в несформованій чуйності, доброзичливості, у відсутності педагогічної тактовності та здатності до розуміння.

Симптомами нетерпимості педагога стосовно дитини є: амбіційність; настороженість у спілкуванні; роздратування; підвищена чутливість; різкі емоційні вибухи (обурення, ненависть), дискримінація поведінки; тактика залякування; негативна вербалізація на адресу дітей; агресивна і ворожа позиція по відношенню до дитини, до людини, несхожого на педагога. Сенс діяльності вчителя у формуванні толерантних відносин – сприяти підвищенню комунікативної компетентності учнів, тобто готовності і вмінню вступати в діалог, разом з іншими шукати істину і повідомляти про результати своїх пошуків у формі, зрозумілою кожному.

Виховання толерантності – виховання терпимості до іншого способу життя, думки, поведінки, цінностей. Цілі виховання толерантності: розвиток емпатичних здібностей у педагогів, дітей і батьків; виховання терпимості до інакомислення; розвиток комунікативних здібностей як основної ознаки особистості, оволодіння толерантною свідомістю; виховання неприйняття до прояву жорстокості, насильства до людей, природи, до всього навколишнього світу.

Головне в роботі педагогів - спрямованість змісту діяльності учнів, регулювання міжособистісних відносин. Спілкування має неминущу цінність лише в тому випадку, якщо викличе потребу взаємного обміну думками, ідеями, сприяє прояву уваги і співчуття до людей. Успішне вирішення цього завдання багато в чому залежить від характеру вільного спілкування школярів, їх психологічної схильності до контактів в колективі.

Найбільш сприятливою для формування толерантності є колективна творча діяльність з суспільно значущим змістом, коли розширюються її межі та учні можуть проявити своє особистісне ставлення до більш широкого кола людей, однолітків. Для цієї мети можуть бути використані всі види навчальної та

позаурочної роботи, зміст яких націлене на формування моральних взаємовідносин між людьми.

Виховання культури толерантності має здійснюватися за формулою: "батьки + діти + вчитель". Заходи, в яких беруть участь батьки, служать хорошим прикладом взаємодії двох найважливіших чинників у житті дитини: школи і сім'ї, що об'єднали свої зусилля в навчальному процесі, спрямованому на виховання відкритого, неупередженого ставлення до людського різноманіття.

Особливої актуальності проблема виховання толерантності набуває в умовах багатонаціональних колективів, де навчаються діти з сімей самих різних національностей. Слід не допускати ситуацій, коли проявляється нерівність дітей в їхніх правах та обов'язках.

Різниця національно-етнічних особливостей, яким учні часто надають оцінний відтінок, а також специфіка сімейного укладу, побуту, традицій накладають певний відбиток на поведінку і на взаємовідносини дітей з оточуючими. У цих умовах при організації позакласної та позашкільної роботи вкрай необхідно зближувати інтереси учнів різних національностей.

При правильній організації колективна творча діяльність дозволяє захопити дітей спільною справою, зняти наявну міжособистісну напруженість у відносинах між окремими групами дітей, розкрити їх кращі сторони, показати достоїнства і проблеми школярів, вчити дітей знаходити компроміси при колективному плануванні та виборі засобів реалізації наміченого.

Колективна творча діяльність, спілкування дітей сприяють формуванню толерантності, якщо діти при цьому набувають досвіду гуманної, партнерської взаємодії з педагогом, своїми однолітками, старшими та молодшими. З цією метою педагогу необхідно регулювати відносини між дітьми, їх спілкування, спільні дії. Колективний аналіз діяльності формує вміння доброзичливо давати оцінки, висловлювати думки про дії інших людей.

Важливо забезпечити психологічну захищеність дитини, успішність її відносин у класі, мікрогрупі. Для цього необхідно: при формуванні мікрогруп враховувати психологічні особливості, міжособистісні відносини учнів, їх сумісність, здатність і готовність до незалежності своєї позиції; забезпечувати реалізацію особистості кожного, затверджувати його гідність, досягнення успіху, визнання товаришами; створювати спеціальні ситуації, які дозволяють кожному школяреві проявити незалежність своїх суджень, шанобливе ставлення до думки інших; приймати самостійні рішення; не допускати придушення, утиску особистої гідності одних дітей іншими.

З метою розвитку контактів і збагачення досвіду необхідно використовувати різні способи формування мікрогрупи; домагатися самокритичності та об'єктивності дітей, за допомогою самооцінки і взаємооцінки, вміння коректно висловлювати думку про поведінку і дії інших. При аналізі підсумків спільної роботи особливу увагу доцільно звертати на оцінку взаємин дітей, комфортність кожного в груповій роботі, показувати значимість дій кожного у досягненні загальних результатів. Важливо, щоб педагог особистим прикладом показував, як треба ставитися до суджень інших, говорити і слухати інших, коректно відстоювати свою точку зору.

У педагогічній літературі поняття «взаємодія» визначається як універсальна форма розвитку, що змінює взаємодіючі об'єкти, явища і веде кожне з них в новий стан.

Позитивної толерантності відповідають такі типи взаємодії: діалог, співробітництво, опіка. У діалозі проявляється індивідуальність і досягається своєрідність іншого, тому що саме діалогова взаємодія передбачає рівність позицій в спілкуванні. У структурі діалогової взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, який він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення; а також через уміння «бачити» свою індивідуальність, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість. Подібна характеристика діалогової взаємодії є фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань.

Другий тип взаємодії - співробітництво - передбачає спільне визначення цілей діяльності, спільне її планування, розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного. Це рівень толерантної поведінки, який може бути охарактеризований наступними ознаками: контактність; доброзичливість (відсутність агресії, в тому числі і самоагресії); відсутність тривожності; мобільність дій; ввічливість (чемність); терпіння; довірливість; соціальна активність. Отже, діалог і співпраця пов'язані з розумінням такої категорії, як «свобода».

Характеризуючи цей зв'язок, необхідно приділити увагу провідній думці теоретиків і практиків педагогіки співробітництва, які вважали, якщо надати дітям повну свободу, але не створити при цьому відносини співпраці, то випадає головне у вихованні внутрішньо вільної людини - загострення совісті. Саме у співпраці, в бажанні працювати разом, в тонкій грі зусиль кожного, у взаємному спонуканні, яке робить непотрібною вимогливість, і народжується совісне ставлення до людей, роботі, обов'язків.

Виховання в дусі терпимості має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

5. Дев'ять правил Д. Карнегі

Щоб впливати на людей, не ображаючи їх і не викликаючи в них почуття образи, пропонується дотримуватись дев'яти правил від Д. Карнегі:

1. Починайте з похвали і щирою визнання гідності співрозмовника.
2. Вказуйте на помилки інших не прямо, а опосередковано.
3. Спочатку поговоріть про власні помилки, а потім вже критикуйте свого співрозмовника.
4. Задавайте співрозмовнику питання, замість того, щоб йому щось наказувати.
5. Давайте людям можливість врятувати свій престиж.
6. Висловлюйте людям схвалення з приводу їх удачі і відзначаєте кожен їхній успіх.

7. Створюйте людям гарну репутацію, яку вони будуть намагатися виправдати.

8. Вдавайтеся до заохочення. Створюйте враження, що помилка, яку ви хочете бачити виправленою, легко поправна.

9. Домагайтеся, щоб люди були раді зробити те, що ви пропонуєте.

Ми не зможемо відразу зробити толерантними ні свою поведінку, ні поведінку інших людей, і не треба картати себе за це. Потрібно зробити важливий, навіть маленький крок у цьому напрямку.

Тема №4. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

План:

- 1. Педагогічна толерантність**
- 2. Людська психіка і толерантність**

1. Педагогічна толерантність

Педагогічна діяльність насичена різного роду напруженими ситуаціями, пов'язаними з підвищеним емоційним реагуванням. Причини цієї напруженості пов'язані із зовнішніми і внутрішніми чинниками. До зовнішніх умов педагогічної праці відносяться: характер вирішуваних завдань і відповідальність за виконувані функції, завантаженість робочого дня, високі інтелектуальні та емоційні навантаження, велика кількість учнів у групі, важкий, складний контингент тощо. Серед суб'єктивних, внутрішніх факторів виділяються індивідуальні властивості нервової системи, рівень чутливості до професійних труднощів, досвід, знання, навички.

Напруженими для педагога можуть бути складні ситуації взаємодії вчителя та учнів, пов'язані з порушенням дисципліни, ігноруванням педагогічних вимог; взаємодії з колегами та адміністрацією, засновані на розходженні поглядів, думок, розподілі та обсязі педагогічного навантаження; взаємодії вчителя з батьками учнів, що викликані розбіжністю в оцінці учня педагогом і батьками. У якій би ситуації спілкування і діяльності не виявлялася, напруженість здатна викликати стрес. А при частотному повторенні подібних ситуацій формуються симптоми емоційного вигорання. Тому з метою зняття емоційної напруги та розвитку емоційної стійкості необхідно розвивати толерантну культуру педагога.

Необхідною умовою успішності педагогічної діяльності є прийняття дитини такою, якою вона є. Толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. У сучасній освіті роль особистості педагога істотно зростає.

Толерантність є практичною нормою спілкування і пов'язана із самовизначенням особистості, її цілісності в діяльності і спілкуванні. Психологічні знання необхідні педагогу для володіння здібностями толерантної взаємодії з усіма суб'єктами навчального процесу.

За результатами деяких психологічних досліджень (А.Г. Асмолов, В.В. Бойко, Г.О.Євдокімова, Д.В. Зінов'єв, С.Д.Максименко, В.Г. Маралів, АА Реан, В.В.Рибалка, В.А.Семиченко, В.М.Синьов, В.А. Ситаров, Г.У. Солдатова,) визначено вплив комунікативно-педагогічної толерантності на ефективність

навчальної та виховної діяльності вчителя і обґрунтовано закономірності розвитку педагогічної толерантності як професійно важливої якості вчителя в процесі його діяльності; виявлено взаємозв'язок комунікативно-педагогічної толерантності з особистісними якостями вчителя і з'ясовано індивідуально-психологічні характеристики, які лежать в основі формування педагогічної толерантності.

У психології толерантність як феномен вивчається порівняно недавно. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору знаходить відображення в роботах А.Г. Асмолова, Г.У. Солдатовой. Толерантність, на думку Є.В. Магомедової, необхідно розглядати на двох рівнях людської свідомості: на раціонально-логічному і емоційно-чуттєвому.

Толерантність розглядається з трьох позицій: у контексті антропологічної проблеми «Я і Ти», в аксіологічному аспекті проблеми цінностей і в праксеології, зокрема, діяльності, спілкування (Л. Фейєрбах, М. Бубер, С.Л. Франк, Г. Зіммель, Н.А Бердяєв, П.Ф. Комогоров, С.М. Шалютін). З позиції гуманістичного підходу, толерантність - це прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції та активності з побудови певних відносин (К. Роджерс, Е. Фромм, М. Хоркхаймер, М. Рокич, Л.І. Рюмшина).

Психологічний зміст толерантності не може бути зведений до окремої властивості, характеристики. Це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен (Г. Кристал, О.Б. Скрябіна, С.Л. Братченко). Толерантність не може бути результатом лише зовнішніх впливів: вона не стільки формується, скільки розвивається. Сприяти становленню толерантності – це створювати умови для її розвитку (О.Б. Скрябіна, П.Ф. Виноградова, Н.Я. Макарова та ін.). Толерантність як особливий спосіб взаємин передбачає діалогічний підхід до міжособистісної взаємодії (С.Л. Братченко, П.Ф. Комогоров).

Науковий аналіз і синтез перерахованих результатів досліджень психологів дозволили сформулювати визначення педагогічної толерантності як володіння вміннями і навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатичне розуміння, на відкрите і довірче спілкування. Педагогічна толерантність може бути виражена через соцікультурний підхід і обов'язково пов'язана з процесом спілкування. Комплексна діагностика педагогічної толерантності вчителя загальноосвітньої школи (О.Б.Нурлигаянова) дозволила стверджувати, що комунікативно-педагогічна толерантність є професійно важливою якістю вчителя, оскільки сприяє підвищенню ефективності його виховної та навчальної діяльності. Методологічною умовою дослідження проблеми толерантності є вивчення якостей особистості вчителя, що впливає на формування педагогічної толерантності та особливості сприйняття партнера по спільній діяльності.

З'ясовано, що на комунікативно-педагогічну толерантність позитивно впливає низький рівень тривожності, щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, емоційна залученість, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Упевнена адекватність вчителя, яка проявляється як життєрадісність, спокій і відчуття себе в безпеці сприяє зняттю напруги у взаєминах з усіма

суб'єктами освітнього процесу, прийняттю іншої людини такою, яка вона є.

Проведена класифікація емпіричних даних дозволила виділити чотири типи особистості вчителів з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності (перший тип: сильний характер, стриманість, довірливість; другий тип: високий інтелект, довірливість, консерватизм темпераменту, групова залежність, низький рівень тривожності; третій тип: імпульсивність, наївність, консерватизм темпераменту; четвертий тип: висока покірність, доброзичливість, уважність і дипломатичність).

Аналіз факторних навантажень кожного показника комунікативної та соціокультурної толерантності дозволив визначити три компоненти педагогічної інтолерантності вчителя: цілеспрямована активність перевиховання партнера під свої погляди і переконання; оцінка партнерів на основі своїх звичок, установок і настрою, демонстрація нездатності співчувати; небажання прийняти індивідуальність іншої людини і невміння прощати помилки партнера.

Зі стажем роботи зменшується або збільшується частка таких компонентів комунікативно-педагогічної інтолерантності як невміння вчителя приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненнями з некомунікабельними партнерами і невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Показник дивергентності (кількість позитивних зв'язків) у педагогів з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності вище, ніж у інтолерантних педагогів. Структура особистості толерантного педагога відрізняється більшою організованістю і інтегративністю. Фактори особистості утворюють цілісну структуру на відміну від розрізної структури якостей особистості інтолерантних педагогів.

При оцінці особистості учнів вчителі з високим рівнем педагогічної толерантності використовують диференційовані характеристики. Для таких вчителів ідеальний учень відрізняється активністю, самостійністю, ініціативністю, а у вчителя з низьким рівнем толерантності – він тільки працюючий, сидючий, тихий.

Соціальна дистанція між суб'єктами навчально-виховного процесу у педагогів з недостатньо розвинутою толерантністю характеризується офіційністю, скороченням міжособистісних відносин до мінімуму. Вчителі з високим рівнем педагогічної толерантності мають меншу соціальну дистанцію, і вона з усіма суб'єктами освітнього процесу позитивна.

Толерантність не може бути гарантована ні знаннями-уміннями-навичками, ні набором тих чи інших «психічних рис», ні зовнішніми умовами як такими. Толерантні відносини не дані людині, а задані - так само, як у гуманістичному трактуванні людини йому задана можливість, потенціал реалізації здорового і конструктивного початку, який актуалізується не тільки за певних умов, але і за відповідних зусиль самої людини.

В кожній конкретній життєвій ситуації зовнішні умови і внутрішній стан людини є основою для її активності, вільному і відповідальному самовизначенню. Тому толерантність – це особливий принцип існування того світу, який людина будує на основі розуміння множинності і різноманіття буття, а також визнання і прийняття неминучості співіснування відмінностей.

Усвідомлення сили різноманіття робить багатоаспектним саме життя людини. Вона прагне будувати свій світ і своє буття таким, щоб бути відкритою для співіснування та взаємодії з іншими. Психологічні дослідження свідчать, що толерантність пронизує всі сфери соціального та індивідуального життя людини, є важливим виміром практично будь-якого психологічного процесу і стану, однією з ключових характеристик людського життя. З усвідомлення різноманітності видів і форм толерантності стає ясно, що навряд чи коректно вести мову про «толерантну (інтолерантну) особистість» як таку. Коректніше говорити про рівень або ступень прояву толерантності (інтолерантності), про варіанти і форми, про ті чи інші акценти і аспекти застосування принципів толерантності в конкретних ситуаціях.

Багатоаспектність і неоднорідність психологічного змісту толерантності означає, що неможливо з достатньою повнотою описати толерантність з опорою тільки на один зміст поняття, тільки в одному вимірі. Тому має сенс виділити не всі, а лише основні, найбільш важливі психологічні виміри міжособистісної толерантності, які можна розглядати як пріоритетні напрями її дослідження та розвитку.

Традиційно для опису складних психологічних процесів і явищ (наприклад, спілкування) використовується тріада компонентів – когнітивний, емоційний і поведінковий. З'явилися спроби застосування цієї схеми і для толерантності. Когнітивний компонент толерантності (за О.Б. Скрябіною) в найбільшій мірі досліджений і тому найчастіше описується. Центральним моментом тут є визнання складності, багатовимірності різноманіття світу і інтерпретативної природи індивідуальних суджень про нього, і тому неможливо звести усе різноманіття точок зору до «загальної істини».

Когнітивний компонент толерантності полягає в усвідомленні та прийнятті людиною складності, багатовимірності - як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння і оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти та суб'єктивності (щонайменше - часткової) власних уявлень і своєї картини світу.

Толерантність у когнітивному «вимірі» найяскравіше проявляється саме в ситуаціях протиріч - при розходженні думок, зіткненні поглядів, що дозволяє розглядати цю розбіжність як прояв плюралізму, багатства індивідуальних сприйнять і інтерпретацій.

Когнітивна інтолерантність - навпаки, виходить з позиції наявності «норми», «відповідності правильному» і тому відкидає саму можливість множинності поглядів, зводячи всякі розбіжності між поглядами і оцінками різних людей до помилок, або навмисної протидії. Толерантності притаманна і така важлива якість, як здатність людини до розбіжності з співрозмовником в думках, тобто виникне ний когнітивний «конфлікт» не має перетворюватися в конфлікт між особистостями.

Емоційний компонент толерантності полягає в тому, що роль емпатії в толерантних відносинах досить очевидна і з цим погоджуються майже всі дослідники. Емоційна складова толерантності має особливе значення завдяки тому, що саме в цьому вимірі комунікативної ситуації співрозмовники мають можливість знайти якусь спільність, відновити розрив людських зв'язків, який багато в чому і робить людей роз'єднаними і нетерпимо налаштованими один відносно іншого.

Емпатія дозволяє компенсувати (або хоча б пом'якшити) можливі розбіжності між співрозмовниками в когнітивної або поведінкової площинах, перешкоджаючи їх переростанню в міжособистісне протистояння і нетерпимість. В якості окремої складової емоційного компонента може бути названий і особливий вид емоційної стійкості – «афективна толерантність» (за Г. Кристалом, 2001), суть якої полягає в здатності справлятися з емоційною напругою, терпимо ставитися до хворобливих переживань, тривозі. Розвинена афективна толерантність дозволяє людині краще усвідомлювати як власні емоційні процеси, так і переживання інших людей, не дратуючись і не приписуючи їм негативного сенсу. Інший аспект цього виду толерантності пов'язаний з терпимим ставленням до різних емоційних проявів інших людей.

Поведінковий компонент толерантності становить найбільш видиму частину «айсберга толерантності» і традиційно привертає особливу увагу. До поведінкової толерантності відноситься велике число конкретних умінь і здібностей, серед яких виділимо: здатність до толерантного вислову і відстоювання власної позиції як точки зору; готовність до толерантного ставлення і до сприйняття висловлювань думок і оцінок інших людей; здатність до «взаємодії різномислящих» і вміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компроміс і консенсус); толерантна поведінка в напружених ситуаціях (при відмінності в точках зору, зіткненні думок або оцінок).

Саме ці аспекти когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів толерантності розкриваються в Декларації принципів толерантності, де стверджується, що толерантність – це насамперед правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення і способів проявів людської індивідуальності».

Існує ще один умовний «компонент толерантності» толерантності – вербальний, який обмежується лише «знанієвою складовою». Якщо когнітивний компонент передбачає реальну зміну сприйняття, розуміння, мислення, інтерпретації в напрямку реалізації принципів толерантності, то вербальний компонент – найбільш простий і поверхневий «вимір» толерантності (часто, по суті, декларативний), який може свідчити про знайомство людини з ідеями толерантності та здатності більш-менш виразно розповісти про це.

Наступний компонент, який умовно можна назвати «особистісним компонентом» або, точніше - особистісний вимір толерантності. Основний зміст особистісного виміру толерантності включає в себе відповідну ціннісно-смыслову систему – в якій центральне місце займають цінності поваги людини, цінності її прав і свобод, рівноправності людей щодо вибору світогляду і життєвої позиції, відповідальності за власне життя і визнання цього за кожною людиною та інші цінності демократичного громадянського суспільства.

Особистісний компонент толерантності можна важити основою відносно до всіх інших компонентів і розглядати його як «системоутворюючий фактор», що інтегрує і регулює дію всіх інших психологічних складових толерантності. Можна погодитися з відомим дослідником психології спілкування Л.І.Рюмшіною, що при вивченні толерантності як стійкої позиції в руслі ціннісно-смыслового підходу вона ця позиція постає як проблема особистісних установок, цінностей і смислів, бо саме вони визначають внутрішній світ особистості, її відчуття і переживання, а також є

мотиваційно-регулюючим фактором, що визначає реальну поведінку особистості. Такий підхід представляється перспективним, оскільки дозволяє зрозуміти внутрішні механізми прояви толерантності.

Основними вимірами міжособистісної толерантності є: • особистісний • когнітивний • емоційний • поведінковий • вербальний. Доцільно мати на увазі, що таке «структурування» (як і будь-яке інше у сфері психології) - дуже умовно, тому що між компонентами існують складні взаємозв'язки і взаємовпливи. В якості головного психологічного базиса міжособистісної толерантності може виступати усвідомлений, ціннісно-осмислений особистісний вибір, відповідно до якого людина, маючи власну думку, позицію, поважає і визнає право іншого сприймати і мислити інакше. Вона має бачити цінність різноманіття думок і бути готовою будувати взаємодію на основі розуміння і врахування інших точок зору.

2. Людська психіка і толерантність

Сутність толерантності слід шукати в природі людини, яка прагне до самопізнання й самовдосконалення. Прагнення змінити себе, покращити себе, знайти в собі суто людську природу, може стати справжньою основою толерантності. Істинна людська природа проявляється як альтруїзм, здатність до самообмеження, самопожертвування й самовідданості та, найголовніше, у вірі в безмежну можливість удосконалювати самого себе.

Намагання до співробітництва, взаєморозуміння, дружби, на жаль, найчастіше перетворюється на марну фразеологію, тому що між людьми, колективами, країнами втрачено довіру, без якої не існуватиме ні щирості, ні терпимості, ні взаємодопомоги, ні взаєморозуміння. Приказати або нав'язати толерантність неможливо. Проблема в тому, як знайти необхідну в кожному конкретному випадку ступінь толерантності, ступінь терпимості до іншої людини, подій, явищ, ситуацій тощо.

У сучасному суспільстві відбулися і відбуваються радикальні зміни, що, безумовно, вплинуло на еволюцію толерантності людей. Стосовно одних явищ їх толерантність суттєво підвищилася, а щодо інших – навпаки знизилася. Щодо еміграції, масової зайнятості людей торгівлею, сферою обслуговування, вільного вираження й самовираження, у багатьох толерантність зросла. Люди стали толерантніше відноситися до негативних явищ у суспільстві: поблажливо ставляться до крадіжок, особливо коли йдеться про розкрадання держави, до хабарництва, проституції, досить лояльно ставляться до вільних статевих відносин, що постійно пропагуються в ЗМІ. Частина молоді навіть вбачає в таких стосунках ідеали та взірці для наслідування.

Цю «толерантність без берегів», без меж до усього, що беззаконно діється навколо нас і що творимо ми самі, можна пояснити занепадом моральних установ у пострадянському суспільстві. Багато норм та ідеалів колишнього суспільства себе дискредитували або зникли з ужитку, а нові ще не створилися. Невизначеність вимог та правил сучасного життя, відсутність у частини суспільства сформованих загальнолюдських моральних норм і веде до толерантного ставлення щодо багатьох негативних явищ у суспільстві.

Явно проглядається тенденція до зниження толерантності. Це полягає у прояві агресивності, ворожості, нетерпимості, що викликає у людей цей спектр негативних

емоцій або дій. Причиною цього явища є посилення розшарування в суспільстві, розподіл на багатих і бідних. Дуже агресивно та нетерпимо люди ставляться до держави, уряду, Верховної Ради тощо – до усіх «на горі». Демонструється також ворожість до жебраків, безхатченків, біженців та ін. Будь-яка людина (просто тому, що вона інша, не така як я), будь-яке явище, яке не сприймається позитивно, можуть викликати немотивовану агресію.

У дослідженнях присвячених вивченню особливостей агресивності, було виявлено, що у людей середньовікової групи з чітко визначеними смисложиттєвими цінностями рівень агресивності знижується. Більша осмисленість життя сприятиме зниженню ворожості, підвищенню рівня толерантності. Чіткі внутрішні орієнтири і цінності роблять життя людини усвідомленим (свідомим) і наповнює змістом. За відсутністю цих якостей у людини зростає агресія й інтолерантність.

З психологічної точки зору такі якості особистості як агресивність і впертість, непохитність у своїх поняттях і принципів протиріччя толерантності, що заважають її розвитку. Однак ці якості дозволяють індивіду проявляти себе у суспільстві, а тому вони так же бажані у психіці індивіда, як і схильність до компромісів, терпимість і власне толерантність.

Посилення ступеня толерантності залежить від багатьох факторів: гнучкості мислення, вміння вести діалоги, здорового глузду, здатності передбачати наслідки рішень, що приймаються. Все це якості, що характеризують психологічні особливості толерантної особистості.

Відсутність толерантності викликається багатьма причинами, зокрема пригніченим станом психіки, зумовленим соціальними і психологічними факторами (соціальними бідами, економічною кризою, голодом, хворобою тощо).

Конфлікти й протиріччя між людьми неминучі, але завдання полягає в тому, щоб знайти достойний вихід з такої ситуації. Надзвичайного значення набуває виховання нового типу особистості, вільної від приниженості, яка усвідомлює власну значимість, засвоїла цінності не тільки своєї, а й світової культури.

Серед передумов толерантності на передній план виступають відмінності й протистояння. Існують всі підстави вважати їх такими, що самовідтворюються у людському суспільстві. Навіть, якби людство говорило однією мовою, мало єдину релігію і культуру, то й тоді існували б штучно визначені групи за відмінностями й протистоянням. Прикладом такої універсальної людської тенденції є вболівальники різних футбольних команд.

Толерантність і свобода особистості мають підпорядковуватися певній дисципліні, якщо співтовариство прагне не зруйнуватися, а встояти. Толерантність і дисципліна співіснують разом, що на сьогоднішній час є проблемою. Тобто «вмонтованого в суспільство» механізму, котрий би розумно поєднував толерантність і дисципліну, не існує.

Рівень розвитку людської толерантності визначається не рівнем розвитку інтелекту (хоч його значення не слід применшувати), а ціннісними характеристиками людини, для якої здатність любити, жаліти, прагнути до співробітництва та взаєморозуміння є природним станом.

Розподіл людей на толерантних й інтолерантних досить умовне. Кожна людина у своєму житті вчиняє як толерантно, так й інтолерантно. Однак, схильність поводити себе так чи інакше може стати стійкою особистісною рисою. Які ж є

основні риси толерантної особистості? Це: прихильність до інших людей; поблажливість; терпіння; відчуття гумору; чуйність; довіра; альтруїзм; терпимість до відмінностей (національних, релігійних і т. п.); вміння володіти собою; доброзичливість; вміння не осуджувати інших; гуманізм; вміння слухати співрозмовника; допитливість; здатність до емпатії (співпереживання).

Специфіка формування толерантної культури підлітків визначається індивідуальними рисами темпераментів підлітків у поєднанні з системою моральних цінностей, засвоєних ними. Знання особливостей типів темпераменту дозволяє розширювати діапазон сприйняття інших людей, зрозуміти природу їх реакцій і вчинків в різних ситуаціях, допускаючи широкий спектр їх емоційних проявів.

Толерантна особистість відрізняється від інтолерантної. Цих відмінностей досить багато.

Знання самого себе. Толерантні люди намагаються розібратися у своїх достоїнствах і вадах. Вони ставляться до себе критично і не прагнуть в усіх своїх прикростях і напастях звинувачувати оточуючих. Інтолерантні люди помічають у себе більше достоїнств, ніж вад. У своїх проблемах вони схильні звинувачувати оточуючих.

Психологи виявили, що у толерантної особистості значно більший розрив між «Я-ідеальним» (уява про те, яким би я хотів стати) і «Я-реальним» (уява про те, яким я єсть), ніж у інтолерантної людини, у якої обидва «Я» практично сходяться. Толерантні люди, знаючи про свої достоїнства й вади, менше задоволені собою, але у зв'язку з цим мають вищий потенціал для саморозвитку.

Захищеність. Інтолерантній людині важче жити у злагоді не тільки з оточуючими, але й з самою собою. Вона остерігається свого соціального оточення й навіть самої себе: боїться своїх інстинктів, почуттів, живе з відчуттям постійної для себе загрози. Толерантна людина за звичай відчуває себе у безпеці, тому не прагне захищатися від інших людей. Відсутність загрози або впевненість у тому, що її можна подолати – важлива умова формування толерантної особистості.

Відповідальність. Інтолерантна людина вважає, що події, які відбуваються, від нього не залежать. Вона прагне зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з нею і навколо неї. Ця особливість призводить до формування забобонів щодо інших людей. Позиція така – не я ненавиджу та спричиняю шкоду людям, а вони ненавидять мене і шкодять мені. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони завжди готові відповідати за свої вчинки.

Потреба у визначенні. Інтолерантні люди розділяють світ на дві частини: чорну й білу. Для них не існує відтінків. Є тільки два сорти людей – погані й хороші. Вони роблять акцент на різницю між «своїми» й «чужими». Їм важко ставитися до подій нейтрально. Вони або схвалюють їх, або ні. Толерантна людина, навпаки, бачить світ у всій його різноманітності.

Орієнтація на себе – орієнтація на інших. Толерантні люди більше зорієнтовані на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях вони схильні звинувачувати себе, а не оточуючих. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності більше, ніж до приналежності до зовнішніх інститутів, тому що їм не треба за когось ховатися.

Здатність до емпатії. Ця здатність визначається як соціальна чутливість, вміння формулювати правильні судження про інших людей.

В одному з експериментальних досліджень виявлялась здатність до емпатії у толерантних та інтолерантних студентів... Протягом 20 хвилин студенти однієї статі й віку розмовляли на різноманітні теми віч-на-віч. Кожен формував свою уяву про співрозмовника. Виявилося, що інтолерантні люди оцінювали своїх партнерів за своїм образом і подобою, тобто ті виглядали в їх очах інтолерантними особистостями. Толерантні студенти виявилися більш докладними в своїх судженнях і адекватно оцінили як толерантних, так й інтолерантних співрозмовників.

Відчуття гумору. Відчуття гумору і здатність посміятися над собою – важливі риси толерантної особистості. Такі люди вміють посміятися над своїми вадами, і вони не прагнуть до переваги над іншими.

Авторитаризм. Для інтолерантної особистості надзвичайно важлива суспільна ієрархія. Коли американських студентів просили назвати людей, яких вони вважають великими, інтолерантні назвали імена лідерів, які мали владу над іншими (Наполеон, Бісмарк та ін.), а толерантні в силу своїх власних особливостей назвали вчених, артистів (Чаплін, Ейнштейн і под.). Інтолерантну особистість влаштовує життя в авторитарному суспільстві із сильною владою. Така особистість впевнена, що жорстка дисципліна дуже важлива. Толерантна людина віддає перевагу життю у вільному демократичному суспільстві.

Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості: інтолерантний і толерантний. **Перший шлях** характеризується уявленням про власну винятковість і прагненням переносити відповідальність на оточуючих, відчуттям загрози, що нависла, потребою у жорсткому порядку і бажанням сильної влади. **Другий** – це шлях вільної, усвідомлюючої себе людини, з позитивним ставленням до оточуючих і доброзичливим відношенням до світу.

Тема №5. ТОЛЕРАНТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

План:

- 1. Становлення поняття толерантності**
- 2. Основи соціальної толерантності педагога**
- 3. Комунікативно-педагогічна толерантність**
- 4. Психологічні основи комунікативно-педагогічної толерантності**

1. Становлення поняття толерантності

Виховання толерантності та злагоди стає однією з провідних завдань педагогіки ХХІ ст. Формування стратегій згоди, співіснування, розумного рівня компромісу в професійній діяльності розглядається більшістю вчених у контексті педагогічної культури викладача, яке трактується і як багатокомпонентна якість його особистості, і як умова успішного соціального та професійного самовизначення.

Загострення геополітичних, міжнаціональних, етнічних, екологічних, релігійно-моральних протиріч у загальнопланетарному, міждержавному масштабах і на рівні інтересів різних спільнот людей з полярними поглядами, переконаннями, віруваннями викликає необхідність осмислити шляхи досягнення згоди. Для цього

важливо взяти загальновідому систему цінностей, в основі якої лежать такі поняття як консенсус, компроміс, терпимість, прийнятність, прощення, ненасильство, співчуття, розуміння, співпереживання інше.

Зміст досліджуваного нами поняття зазначено у "Декларацію принципів терпимості" (1995 р.): "толерантність означає ... правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті, переконань". У процесі навчання студент опановує основи культури толерантної поведінки? набуває початкові навички не тільки професійного, а й соціального спілкування. Беручи участь у різноманітній пізнавальній діяльності, він стикається з тими чи іншими конфліктними ситуаціями, які вимагають прийняття продуктивних рішень. Володіючи досвідом вирішення проблемних ситуацій, випускник вузу до моменту його закінчення здобуває знання, уміння і навички аксіологічного характеру, так необхідні в емоційно-вольовій сфері.

У процесі вузівського навчання застосовуються різноманітні засоби і способи формування толерантності: включення в зміст освіти протилежних, взаємовиключних сторін, властивостей, відносин у досліджуваних об'єктах, процесах і явищах; звернення до такого типу мислення, який орієнтується не стільки на розчленування "протиборчих" властивостей і відносин, скільки на їх єдність, що забезпечує цілісність існування досліджуваного об'єкта чи процесу, їх внутрішню гармонію.

Важливе джерело формування толерантності - педагогічне спілкування викладача зі студентом, коли перший постає в якості зразка, еталона прояви цієї якості в найрізноманітніших ситуаціях: під час аудиторного і позааудиторного неформального спілкування; в період керівництва дипломними, курсовими, реферативними роботами студентів, в ході виробничої практики, а також диспутів, творчих зустрічей і наукових конференцій.

Молодий педагог повинен бути готовий до того, що впровадження інноваційних підходів і нововведень в організацію навчального процесу має усвідомлюватися керівниками, методистами та вчителями з урахуванням того, що ці нововведення та їх наслідки можуть викликати як позитивну, так і негативну реакцію. На жаль, і в освітньому просторі ВНЗ, і в практиці навчальних закладів іноді проявляється псевдотолерантність, коли певні питання вирішуються на рівні обопільних послуг або адміністративним тиском, що набагато простіше, ніж втовкмачувати студенту (педагогу) ті чи інші доводи і викликати відповідну мотивацію до певних дій.

Немає належної терпимості у вирішенні протиріч між знанієвоцентристським і діяльнісним підходами: у процесі викладання вузівських навчальних курсів, коли студента прагнуть "напихати" максимально можливим числом фактів і відомостей на шкоду розвитку його мислення. Неправомірна перевага віддається теоретичному навчанню, абстрактним, модельним конструкціям і уявленням на противагу стратегіям практико-перетворювальної діяльності.

Все це свідчить про те, що важко знайти зважену точку зору, враховуючи багатополарність самого об'єкта дослідження толерантності, а також різноманітність застосовуваних методів і підходів. Не тільки в освітньому просторі, але і в науково-педагогічному співтоваристві складно знайти якесь єдино можливе рішення.

Готуючись до участі в конференції або семінарі, починаючому педагогу доцільно ознайомитися з питаннями, по яких відбуватиметься дискусія, зорієнтуватися в розмаїтті підходів до обговорюваних проблем толерантності. Така підготовка характеризує цей процес як взаємодію і творчу співпрацю його учасників. Участь у цій роботі молодих педагогів дає їм можливість набувати власний досвід аналізу протиріч та розуміння обговореної проблеми. Ці протиріччя треба враховувати у своїй роботі, не перебільшуючи їх, не загострюючи і не пропонуючи швидких і радикальних заходів їх негайного вирішення.

Толерантність педагога виявляється в ситуації, коли необхідно виявити справжні причини виникнення того чи іншого протиріччя, що потребує глибокого аналізу і значних витрат сил і часу.

Ця якість нами розглядається в логіці професійної компетентності вчителя. Дане поняття аналізувалося багатьма вченими: Б.С.Гершунським, Н. В. Кузьміної, В. А. Сластеніним, В. А. Сітаровим, Є. П. Білозерцевою, А. Л. Бусигіної та іншими дослідниками.

Серед можливостей формування толерантних якостей з психолого-педагогічних позицій в рамках професійної компетентності найбільш значущими нам представляються логіка побудови навчальних дисциплін, вибір способів реалізації тієї чи іншої форми знань.

Мова йде про конструювання змісту вузівської освіти з урахуванням глобальних і особистісно значущих орієнтирів, актуальних для самореалізації конкретного суб'єкта навчального процесу. Педагог повинен усвідомити: конкретна дисципліна, яку він викладає, хоча має для нього безсумнівну особисту значимість та наукову самоцінність, є лише ланкою в ланцюзі безперервної підготовки студента до майбутньої діяльності.

Толерантність може розглядатися, з одного боку, як засіб досягнення поставлених виховних та освітніх завдань, з іншого, – як одна з цілей процесу виховання. Необхідною умовою успішності педагогічної діяльності є прийняття дитини такою, якою вона є. Толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. Аналізуючи особливості толерантності вчителя у педагогічному процесі, Ю.П. Поваренко визначає два види толерантності педагога: соціальна (або соціально-психологічна) і психологічна (або психофізіологічна).

2. Основи соціальної толерантності педагога

Наявність соціальної толерантності дозволяє вчителю ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, а сформованість психологічної толерантності забезпечує високу стійкість вчителя до численних професійних стресів і сприяє ефективній побудові професійної кар'єри.

У соціальній толерантності виділяються динамічні і операційні структурні компоненти. Динамічна сторона толерантності визначається змістом мотиваційної сфери вчителя (готовність прийняти учня, таким, який він є), системою його цінностей, інтересів, переконань і соціальних установок. Операційну основу соціальної толерантності складають конкретні знання, вміння та здібності (знання про психологічні особливості людей, здатність спілкуватися з різними людьми, здатність контролювати процес спілкування та ін). Під педагогічною толерантністю

треба розуміти володіння педагогом вміннями і навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу; установку на толерантність: як активну позицію щодо формування толерантності своєї особистості, особистості учнів та їх батьків; як якість особистості; як норму своєї поведінки, як складову педагогічної етики.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатичне її розуміння, на відкрите і довірливе спілкування. Навички толерантності як характеристики освіченої людини сприяє спокійному освоєнню будь-яких знань, занять і коректній, безконфліктній участі в будь-якій комунікації. Одним із соціальних інститутів, що сприяють формуванню толерантних почуттів, є утворення, в якому плідно використовується діалог, співпраця, повага між усіма суб'єктами освітнього процесу. Соціально-психологічний аналіз прояву толерантності в процесі педагогічної діяльності вчителя свідчить про те, що вона є професійно важливою якістю особистості вчителя і робить вплив на ефективність його праці, а також на взаємини з усіма суб'єктами освітнього процесу.

З точки зору педагогічної толерантності як якості особистості педагога, який проявляється у взаємодії найбільш цікаві два види професійної діяльності вчителя: навчальна і виховна. І та і інша діяльність спрямовані на формування здібностей учнів до організації та здійснення різноманітної за змістом спільної діяльності.

Проблема педагогічної толерантності як професійно важливої якості педагога ґрунтується на професійних знаннях і професійних здібностях. Професійно важливі якості визначають не ставлення до професійних функцій, а процес і результат їх виконання.

Педагогіка толерантності висуває певні вимоги до особистості вчителя. Це, перш за все, такі якості: відношення до людини як самоцінності, ставлення до себе як до самоцінності, тобто самосприйняття, самоповага, віра у свої можливості, потреба і здатність до перетворення себе, ставлення до професії як способу самореалізації. Педагогіка толерантності ґрунтується на зміні ставлення до учня. Виходячи з позиції, що особистість може бути вихована тільки особистістю, виділяють особистісні установки, які вчитель реалізує по відношенню до учнів: щирість у вираженні власних почуттів, переживань і думок, активне слухання і емпатія почуттів і станів дітей, вираз свого розуміння їх почуттів і безумовне прийняття кожного учня як особистості.

Педагогічна толерантність має першорядне значення в роботі педагогів, і саме тут, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. У повсякденній педагогічній практиці нерідко можна зустріти прояви педагогічної інтолерантності різного ступеня – від байдужості до відвертого і жорсткого знецінення та приниження самого учня за «неправильні погляди». Аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури свідчить про те, що толерантність не стільки формується, скільки розвивається, і допомога у становленні толерантності – це створення умов для розвитку особистості.

Толерантність - це особливий спосіб взаємин і міжособистісної взаємодії; толерантність як соціальна категорія розкривається через повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства. Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на відкрите і

довірче спілкування. Вона може бути виражена через соціокультурний підхід і обов'язково пов'язана з процесом спілкування.

3. Комунікативно-педагогічна толерантність

Оскільки педагогічна толерантність є професійно важливою якістю, то вважається за необхідне проаналізувати ефективність діяльності педагога і в першу чергу навчальну і виховну. При цьому в дослідженнях використовуються такі діагностичні методики збору емпіричних даних: методика з визначення сумарного показника толерантності Д.В. Зінов'єва; методика В.В. Бойко для вивчення комунікативної толерантності; методика «Коефіцієнт ефективності виховної діяльності» Н.Б. Авалуева; опитувальник Кеттелла з метою: виявити у викладачів наступні якості (ступінь врівноваженості, дратівливості, емоційної стійкості, екстраверсії, тривожності і пр.) і зіставити з толерантністю. Ці методики використовувалися в експерименті, де брали участь 12 викладачів педагогічного коледжу з різним педагогічним стажем. В якості методів дослідження виступили: метод спостереження, опитування педагогів, тестування, узагальнення та математико-статистичні методи обробки матеріалів досліджування. Даний підхід до визначення вибірки досліджуваних дозволив виявити загальні закономірності педагогічної толерантності незалежно від навчального предмета, віку педагога.

Діагностика педагогічної толерантності викладачів педагогічного коледжу дозволила стверджувати, що комунікативно-педагогічна толерантність є професійно важливою якістю, оскільки сприяє підвищенню ефективності виховної та навчальної діяльності педагогів навчального закладу. Умовою дослідження проблеми толерантності є вивчення якостей особистості вчителя, що впливають на формування педагогічної толерантності та особливостей сприйняття студентів спільної діяльності. На комунікативно-педагогічну толерантність впливає низький рівень тривожності, а також щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Упевнена адекватність викладачів коледжу проявляється як життєрадісність, спокій і відчуття себе в безпеці, що сприяє прийняттю іншої людини такою, яка вона є.

Комунікативно-педагогічна толерантність, де провідним компонентом є доброта, виявляється в перші роки професійної діяльності. Зі збільшенням стажу роботи комунікативно-педагогічна толерантність зменшується, збільшується частка таких компонентів як невміння вчителя приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненнями з некомунікабельними студентами та невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

У педагогічній діяльності толерантних викладачів коледжу використовуються такі типи взаємодії, як діалог, співпраця, опіка. У структурі даних взаємодій переважають емоційно-вольові і когнітивні компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнерства, вміння прийняти його таким, який він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість.

Практичні результати проведеного дослідження дозволили оптимізувати процес професійного становлення особистості викладача, ефективно використовувати ці методики в педагогічному процесі широким колом осіб

(адміністрацією, психологічною службою, предметно-цикловими комісіями коледжу).

Сучасні умови розвитку суспільства висувають нові вимоги до педагога, що передбачають розвиток та вдосконалення його педагогічної толерантності. Отже комунікативно-педагогічна толерантність може бути розглянута як професійно важлива якість педагога, що впливає на ефективність його праці, а також на взаємини з усіма суб'єктами освітнього процесу.

4. Психологічні основи комунікативно-педагогічної толерантності

Психологічними дослідженнями стверджується, що найбільша ефективність як навчальної, так і виховної діяльності педагогів спостерігається в період від 4 до 7 років стажу роботи. У цілому спостерігається зниження ефективності педагогічної діяльності залежно від періоду професійної діяльності вчителя. При аналізі факторних навантажень кожного показника комунікативної та соціокультурної толерантності, визначені три компоненти педагогічної інтолерантності вчителя. Показники першого компонента відображають активність педагога з перебудови, перевиховання партнера під свої погляди і переконання. Показники другого компонента свідчать про те, що педагоги судять про партнерів, керуючись своїми звичками, установками і настроями, а так само не відчують дискомфорту, в якому опинився партнер, не вміють пристосовуватися до характерів і звичок інших людей, демонструють не здатність до співпереживання та емпатії. Показники третього компоненту характеризуються небажанням вчителя прийняти індивідуальність іншої, не вміють прощати помилки партнера у спільній діяльності за відсутності доброзичливості в міжособистісних стосунках.

Можна констатувати, що педагоги недостатньо приділяють уваги організації спільної діяльності з учнями. У ході здійснення такої діяльності частина її учасників не реалізують свої потенційні можливості, хоча в окремих учнів діяльність може викликати ефект і міра особистого внеску виявитися максимальною. Емпіричні дані демонструють те, що педагоги в меншій мірі займаються організацією спільної діяльності з учнями в позаурочний час, що негативно позначається на процесі виховання. Ефективність педагогічної діяльності змінюється в залежності від стажу професійної діяльності.

Аналізуючи динаміку компонентів педагогічної толерантності залежно від стажу педагогічної діяльності можна відзначити, що для вчителів більш характерне прагнення перевиховати партнера по взаємодії «під себе». Низький рівень ефективності педагогічної діяльності на різних етапах професійної діяльності вчителя забезпечується різними компонентами інтолерантності педагогів, а саме на початку (1-3 роки) і наприкінці (21-40 років) професійної діяльності – це активна позиція з перевиховання партнера, в середині (4 - 20 років) – це більш пасивна позиція, що характеризується «бездіяльністю» педагогів і «неприйняттям» партнера у взаємодії.

Комунікативно-педагогічна толерантність в різні періоди професійної діяльності вчителя має різну структуру. У період стажу 1-3 роки спостерігається високий рівень комунікативно-педагогічної інтолерантності представленої наступними компонентами: прагнення педагога підігнати учнів під себе, невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при

зіткненні з некоммукабельними якостями у партнерів, нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився партнер, погана пристосованість до характерів, звичок, установок або домагань інших, невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Структура коммукативної інтолерантності в період професійної діяльності педагога 13-20 років представлена наступними компонентами: не вміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некоммукабельними якостями у партнерів, не вміння прощати іншому його помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності, категоричність або консервативність в оцінках людей, невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Структура коммукативної інтолерантності в період професійної діяльності педагога 21 - 40 років відрізняється такими компонентами: невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некоммукабельними якостями у партнерів. Таким чином, на кожному етапі професійної діяльності коммукативно-педагогічна толерантність представлена різними компонентами і має свою структуру.

На педагогічну толерантність позитивно впливає низький рівень тривожності, а також щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, емоційна залученість, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Низька напруга, розслабленість сприяє зняттю напруги у взаєминах з усіма суб'єктами освітнього процесу. Педагог з високим рівнем коммукативно-педагогічної толерантності має високі загальні розумові здібності, відрізняється зрілістю суджень, йому характерна емоційна стабільність. Завдяки даним якостям особистості педагог легко адаптується до взаємодії з різними суб'єктами професійної діяльності. Високий рівень коммукативно-педагогічної толерантності забезпечується різним поєднанням якостей особистості.

У психологічних дослідженнях виділено чотири типи особистості вчителів з високим рівнем педагогічної толерантності. Перший тип: сильний характер, стриманість, довірливість; другий тип: високий інтелект, довірливість, консерватизм темпераменту, групова залежність, низький рівень тривожності; третій тип: імпульсивність, наївність, консерватизм темпераменту; четвертий тип: висока покірність, доброзичливість, уважність і дипломатичність). Педагоги з різним рівнем коммукативно-педагогічної толерантності мають свою структуру якостей особистості. Чим вище рівень коммукативно-педагогічної толерантності, тим вище організованість даної особистості.

Ведучими факторами особистості є: сердечність, емоційна стійкість, безпечність, соціальна: сміливість які підсилюють один одного і сприяють зниженню дратівливості. При оцінці особистості учнів вчителі з високим рівнем коммукативно-педагогічної толерантності використовують диференційований підхід з урахуванням інтелектуальних, вольових та моральних якостей особистості. Для вчителів з високим рівнем педагогічної толерантності ідеальний учень відрізняється активністю, самостійністю, ініціативністю. Для педагогів з низьким рівнем толерантності працююча, тиха, слухняна дитина набагато важливіше, ніж її самостійність.

З'ясовано, що високий рівень толерантності вчителя забезпечується різним

поєднанням рис особистості за Кеттеллем. Встановлено, що толерантні-інтолерантні педагоги мають різні когнітивні складові, зокрема толерантні педагоги використовують диференційовані оцінки особистості учня. Структура педагогічної толерантності має специфіку у вчителів з різним стажем роботи. Високий рівень комунікативно-педагогічної толерантності забезпечується різним поєднанням індивідуально-психологічних якостей особистості вчителя.

Специфіка педагогічної толерантності вчителя загальноосвітньої школи полягає в тому, що ті, хто володіють високим рівнем толерантності, характеризуються такими якостями: повагою, емпатією, добрим ставленням до учнів, умінням прощати помилки інших людей, прийняттям індивідуальності партнера по взаємодії, відсутністю схильності до консерватизму поглядів і переконань.

Соціальна дистанція між суб'єктами навчально-виховного процесу у педагогів загальноосвітньої школи характеризується офіційністю відносин, зведенням міжособистісних відносин до мінімуму. Вчителі з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності мають меншу соціальну дистанцію, і вона з усіма суб'єктами освітнього процесу позитивна. Таким чином, високий рівень комунікативно-педагогічної толерантності сприяє підвищенню ефективності педагогічної діяльності вчителя загальноосвітньої школи та є його професійно важливою якістю. Даний рівень толерантності забезпечується різними якостями особистості, завдяки яким можна визначити типологію особистості вчителя з високим рівнем педагогічної толерантності. Високий рівень педагогічної толерантності забезпечує адекватне сприйняття партнера по взаємодії, що в свою чергу підвищує ефективність професійної діяльності вчителя.

Основою толерантної культури педагога є толерантність у спілкуванні (комунікативна толерантність). Саме в цьому виді толерантності найяскравіше проявляються всі основні аспекти цієї проблеми. Комунікативна інтолерантність проявляється в ситуаціях, коли партнери по спілкуванню знаходяться на різних рівнях розвитку і сприйняття дійсності. Якщо говорити про процес педагогічного спілкування, то нетерпимість може бути викликана причинами психологічних відмінностей (відмінності в рівнях інтелектуального розвитку, відмінності темпераментів, відмінності естетичних і моральних аспектів).

Толерантність в педагогічному спілкуванні - комплексне поняття, яке має морально-етичний характер і охоплює професійні риси педагога у високому розумінні цього слова. **Професійно-педагогічна толерантність** - це не тільки терплячість, психічна стійкість, але і врівноваженість, справедливість, почуття такту, людяність, доброзичливість, спостережливість, близькість до учнів, мудре терпіння, чуйність, вимоглива доброта, відсутність фальші у взаєминах і спілкуванні з учнями, ненасильство. Однак без комунікативної толерантності (знання педагогом основ культури мови, володіння риторичними навичками, вміле застосування норм мовного етикету тощо) професійно-педагогічна толерантність навряд чи відбудеться.

Комунікативна толерантність педагога проявляється в його умінні побудувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаєминах, довіри і доброзичливості. Діалог - це найбільш природний, повноцінний і розвиваючий спосіб спілкування. Хтось може сказати: «Про яку рівноправність може йти мова в

навчальному процесі?» Насправді, рівноправність у взаєминах і виконанні соціальних ролей різні речі. Рольова поведінка педагога припускає деяке дистанціювання від учнів (відхід від панібратства), але дистанція передбачає горизонтальне розташування, воно не має асоціюватися зі сходженням на п'єдестал, з якого починається спілкування.

Роль вчителя часто змушує його бути вимогливим, в той час як роль учня – виконувати, сприймати ці настанови. Але оскільки кожен з нас буває в амплуа різних ролей, то можна зрозуміти, побачити і відчувати, що відбувається в даний момент з іншими людьми і як можна, змінюючи себе, власну мову, вчинки і реакції, змінювати почуття, думки та стан оточуючих.

У житті людина спілкується з людьми різних національностей, віросповідань, мовних сімей, різних рас, тому важливо навчитися поважати культурні цінності, як свого народу, так і представників іншого, навчитися знаходити компроміси. Крім того, толерантність як якість особистості вважається необхідним для життя в нових несподіваних умовах. Люди, що не володіють толерантністю, проявляючи категоричність, виявляються нездатними до змін, яких вимагає від нас життя.

Поняття «толерантність», в яке ми вкладаємо такі смисли, як повага, милосердя, великодушність, терпимість, в системі моральних цінностей займає чільну позицію, являючи собою якість досконалої людини. Всі люди бажають толерантного до себе ставлення і чекають, щоб панувала атмосфера милосердя і прощення. Кожен протягом усього життя очікує стосовно себе любові і поваги, мріє про толерантність і поблажливість. Цього ж хоче і учень. Адже помилки можуть здійснювати всі. І у невивчених уроків теж можуть бути свої причини. І ще більшої любові і поваги заслуговує учень, який отримавши поблажливості, вивчив, підготував урок на наступний день, проявив повагу і до себе, і до вчителя.

Нехай не сподівається на прощення той, хто сам не прощає; ... хто не поважає інших – не отримає поваги до себе; ... хто сам не любить інших, не заслуговує любові до себе; ... той, хто не ставиться з терпимістю й ласкавістю до всіх інших, не має право на прощення і поблажливості по відношенню до себе. Ми постійно намагаємося "вчити" своїх учнів. Вчити – це нормально, але за умови, що вас поважають і потребують ваших порад. Інакше включається механізм опору і виходить зворотний ефект. Учитель має право: вчити, якщо сам постійно вчиться; виховувати творчу особистість, якщо сам у змозі що-небудь створювати; бути вимогливим, якщо вимогливий і суворий до себе; мати успішних, організованих і результативних учнів, якщо сам прагне формувати в собі ці якості; розраховувати на розуміння своїх учнів, якщо в змозі розуміти інших.

Розуміння визначається бажанням і умінням відчувати себе на місці учня, поглянути на проблему його очима. Це можливо, якщо є почуття своєї гідної рівності з учнем, чому вчитель теж має навчатися.

Тема №6. САМОПІДГОТОВКА ПЕДАГОГА ДО ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУБ'ЕКТАМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

План:

- 1. Вимоги до професійної підготовки майбутнього педагога**
- 2. Професійні стереотипи**

3. Основні типи педагогічних середовищ
4. Ціннісне обґрунтування виховної системи
5. Уміння та навички, які потрібні в роботі з самопізнання та саморозвитку педагога
6. Роль комунікативної культури у вихованні
7. Бар'єри, що існують у спілкуванні
8. Виховання толерантності: прийоми для індивідуальної та групової роботи

1. Вимоги до професійної підготовки майбутнього педагога

Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього педагога полягають у такому:

- забезпеченні високого рівня загальнонаукових професійних спеціалізованих знань та практичних навичок;
- формуванні вміння впроваджувати інноваційні технології навчання і виховання з урахуванням вікових та психофізіологічних особливостей учнів, різних моделей суб'єкт-суб'єктних відносин на основі співпраці та партнерства, особистісно орієнтованого, діяльнісного та індивідуального підходів;
- розвитку навичок організації виховної та позакласної роботи в умовах полікультурного середовища;
- створенні умов для усвідомленого професійного самовизначення, самовдосконалення та саморефлексії;
- розвитку високого рівня педагогічної майстерності та професійної креативності тощо.

Теоретична підготовка майбутніх учителів доповнюється їх практичним навчанням під час практики спостереження, активної та самостійної практики, шляхом набуття власного професійного досвіду. Це забезпечує їх готовність до навчально-виховної діяльності в сучасному складному середовищі, у тому числі в класах з поліетнічним контингентом.

Формування толерантного сприйняття і толерантної взаємодії здійснюється на основі розвитку особистісних характеристик студента, що активізує його інтерес до обраної професії. Цей процес може відбуватися на основі творчого поєднання цільового, змістового, організаційного та результативно-рефлексивного компонентів. Передбачається також врахування психолого-педагогічних особливостей учнівського складу.

Доцільно реалізувати вищезгадане через зміст освітніх програм трьох типів: гуманітарний блок з полікультурним спрямуванням; програми спеціальної (предметної) підготовки; програма виховної роботи на основі етноментальної спрямованості (регіональні варіанти).

Найважливішими особистісними характеристиками сучасного педагога є: толерантне ставлення до всіх учасників навчально-виховного процесу; відповідальність за учнів та результати їх навчання; схильність до емпатії; розуміння важливості мотивації та об'єктивного оцінювання учнів; прагнення розвивати в них критичне мислення, толерантність, повагу, колегіальність, адекватне сприйняття різних педагогічних ситуацій тощо. Запропоновані рекомендації мають на меті надати допомогу молодому педагогу в його професійній

та особистісній самореалізації. Для цього пропонуються матеріали, що включають різні пропозиції щодо самооцінки дій педагога, аналітичну інформацію, сценарії виховних заходів, тести, алгоритми організації роботи учнів в групах; надаються правила й пам'ятки щодо результативності комунікативних навиків і вмінь, словник педагогічних понять тощо.

2. Професійні стереотипи

Діяльність педагога автономна, він часто позбавлений можливості глянути на себе збоку. Це обставина робить здійсненням, з одного боку, формування індивідуального стилю, а з іншого – може привести до «заскніння» знайденого одного разу образу, до професійної деформації особистості. Вона виявлятиме себе у втраті інтересу до нового, у впевненості, що вчити слід «як раніше», в прагненні виліплювати з тих, кого навчаєш, за своєю подобою; у стандартизації поведінки. Нижче показані педагогічні стереотипи.

«Монблан» – викладач, який дуже високо піднісся над слухачами (студентами, учнями). Він закоханий у свою спеціальність, веде наукові дослідження. Ті, кого він навчає, спочатку захоплюються ерудованим наставником, але потім починають усвідомлювати, що вони йому заважають, нецікаві. Викладач залишається самотнім, студенти (учні) не шукають з ним спілкування.

«Китайська стіна» – викладач, котрий своєю недоступністю нагадує саме цю споруду. У нього чітко визначилося відношення до студентів (учнів) як до ворожого стану, від якого слід з усієї сили оборонятися. Для оборони підходять усі способи і засоби: жорстка дисципліна, грубе гримання, педагогічна диктатура з усіма наслідками, що випливають з цього.

«Робот» – викладач підпорядкував свою діяльність виконанню керуючих інструкцій і приписів. Розпланований за хвилинами урок, як швидкий потяг рухається точно за розкладом. Горю тому, хто наслідиться затримати його своїми питаннями або нерозумінням. Робот примусить замовкнути будь-кого. Важко спілкуватися з подібним викладачем.

«Гамлет» – викладач, який весь час сумнівається. Кожна його дія аналізується із залученням студентів: «Чи правильно його зрозуміли?» «Як тлумачити його слова?» та под.. З'ясування стосунків витискає зміст заняття.

«Локалатор» – викладач, який у процесі навчання працює не з усіма слухачами (студентами), а вибірково, тільки з тими, на «яких робить ставку», наприклад, з найсильнішими, ерудованішими. Решта залишається поза увагою викладача. На заняттях відсутнє цілісне спілкування, його заміняє ситуативне, фрагментарне.

«Друг» – викладач, який намагається бути «на рівних» з тими, кого навчає. Спочатку таке ставлення приваблює слухачів (студентів), але потім відбувається переоцінка викладача-«друга» за іншими параметрами і часто не на його користь.

«Генерал» – суто вимогливий викладач. Жорстко домагається завдань, вимог. Завжди впевнений у своїй правоті. Цей стиль розповсюджений досить широко.

3. Основні типи педагогічних середовищ

1. **Перенасичене педагогічне середовище** – це колектив, для якого характерним є снобізм та перенасиченість. Принцип роботи вчителів такий: «Все знаємо, все розуміємо. Не бажаємо вчитися». Колектив впевнений у власній

успішності; самооцінка межує з апломбом; не потребує нічиєї критики, ніякого визнання. Головним показником діяльності школи є те, що усі випускники вступають у ВНЗ.

2. Нормальне педагогічне середовище – це добротний колектив, де вміють радіти успіхам колег. Не втрачена здатність шукати, створювати, слухати. Високий інноваційний потенціал. Більшість вчителів (викладачів) поруч з професійними додатково мають і творчі інтереси. У колективі дотримуються вікових співвідношень.

3. Слабка насиченість педагогічного середовища – колектив, де сторонні інтереси й цілі переважають професійні. Зміщені цінності. Життя в колективі розгортається на побутовому рівні. Досягнуто якоїсь (певної) планки успішності; при цьому відсутні бажання займатися дослідницькою працею. Педагогічне життя має носить млявий характер, багато що приїлося. Усі вважають свою школу звичайною й про інше не мріють.

4. Ціннісне обґрунтування виховної системи

Ведучий замисел виховної системи полягає у створенні в класному співтоваристві комфортної системи життєдіяльності, яка стимулює інтерес учнів до реалізації потреби стати самим собою, виявленні та розвиткові своїх здібностей, індивідуальної і колективної творчості, оволодінні вміннями та навичками самопізнання, само побудови і саморефлексії. Головним цільовим орієнтиром системи є сприяння розвитку освіченої, моральної особистості, спроможної до самопізнання, саморозвитку й самовиявлення.

Досягнення такої мети можливе, якщо вирішуватимуться такі завдання:

- Сприяти формуванню в класі духовно багатого, морально чистого й емоційно сприятливого середовища розвитку учнів;
- Уважно та обережно відносячись до будь-яких виявів індивідуальності дітей, підтримувати та забезпечувати її становлення;
- Збуджувати цікавість дитини до самої себе, допомагати формуванню адекватної самооцінки і відчуття самоповаги.

Шлях досягнення цільових орієнтирів передбачає індивідуальне та колективне ціннісне самовизначення через усвідомлення та прийняття таких цінностей, як:

- **свобода** (реалізація права вибору одного з можливих варіантів виявлення своєї активності у поєднанні з особистою відповідальністю за виконання прийнятого рішення);
- **оптимізм** (впевненість в собі, своїх силах і можливостях; хто усім незадоволений, той усім неприємний);
- **вимогливість** до себе (це шлях пізнання і саморозвитку, досягнення накреслених цілей);
- **допитливість** (прагнення все знати і всього навчитися; пізнаючи світ, пізнавай і самого себе);
- **самовизнання** (сприяє емоційній врівноваженості, появі та здійсненню бажання реалізуватися самому);
- **людяність** (співчування, жалість, взаєморозуміння, вміння прийти на допомогу);

– **веселий настрій** (радість і задоволення, які отримує дитина від життя; джерелом радості може стати будь-яка справа та й сам процес праці, коли подолання перешкод оцінюється як перемога, і таким чином, приносить задоволення);

– **співтворчість** (побудова індивідуальної і колективної життєдіяльності на основі творчих спрямувань дітей і дорослих);

– **толерантність** (повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, існуючих форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності);

Важливу роль у здійсненні спроектованого замислу виховної системи відіграють правила побудови життєдіяльності у класному колективі: воля і труд гарні сходи дають; усяка людина у справі пізнається; в міру трудів і нагорода; добре – уважаємо, а погане – викоріняємо; веселість ділу не завада; у хорошій артілі всяк при ділі; з ким живеш – з тим маєш славу; здоровим будеш – усе добудеш.

Характеризуючи сутність людини, Г.К. Селевко виокремлює такі чотири основні види ставлення:

Основні види ставлення	Виявлення ставлення в особистісних якостях
I. Ставлення до людей	товариськість – замкненість колективізм – індивідуалізм альтруїзм – егоїзм ввічливість – грубість тактовність – нетактовність правдивість – неправдивість гуманність – жорстокість щирість – облудність (лицемірство) доброзичливість – заздрість принциповість – безпринципність некорисливість – жадібність доброта – злостивість життєрадісність – апатичність оптимізм – песимізм
II. Ставлення до діяльності	ініціативність – безініціативність діловитість – безтолковість далекоглядність – безтурботність загайність – квапливість працелюбство – лінощі
III. Ставлення до речей	акуратність – неохайність економність – марнотратство щедрість – скупість практичність – непрактичність
IV. Ставлення до самого себе	Самокритичність – некритичність вимогливість – невимогливість скромність – хвальковитість самовладання – розгубленість

самовпевненість – недовірливість хоробрість – боягузливість чесність – безчестя

5. Уміння та навички, які потрібні в роботі з самопізнання та саморозвитку педагога

Самоспостереження

Кожному слід уважно придивлятися до себе й свого життя. Будь-який випадок у житті – це своєрідна школа набування дитиною життєвого досвіду, культури спілкування й поведінки. Людина, яка не здатна до самоспостереження, не може відповідати за свої дії та вчинки. Необхідно постійно слідкувати, чи вдається зберегти гармонію, єдність між своїми поглядами, переконаннями, судженнями, з одного боку, та повсякденними вчинками – з іншого. Самоспостереження допомагає сформуванню системи вимог до себе.

Самоаналіз

Діти повинні намагатися зрозуміти себе на основі рефлексії своєї поведінки, вчинків, бажань. Самоаналіз вимагає щирості у відношенні до самого себе, волі і безперервного тренування. У самоаналізі таїться один з важливих резервів особистості, адже знаючи, що «в мені», людина найповніше зможе охарактеризувати своє «реальне Я». А знаючи реальне, людина цілеспрямовано й ефективно діятиме не шляху до «Я – ідеального». Самоаналіз є основою формування у школяра адекватної самооцінки.

Самооцінювання

Самооцінка є важливим регулятором поведінки особистості. Від неї залежить характер стосунків з оточуючими, наявність або відсутність критичності, вимогливості до себе, правильне розуміння своїх успіхів або невдач. Основними критеріями самооцінки виступають: виконання загальнолюдських моральних норм (гуманізм, правдивість, чесність, добросовісність, товариськість і т. ін.); корисність того, що ти залишаєш для себе й оточуючих.

6. Роль комунікативної культури у вихованні

Процес спілкування є багатомірним і багаторівневим, звідси і широка диференціація: спілкування пряме і побічне, неопосередковане й опосередковане, ділове і особисте, міжперсональне і міжгрупове.

У спілкуванні люди виявляють, розкривають, розвивають і формують свої якості, оскільки спілкуючись, Людина засвоює загальнолюдський досвід (соціалізація), суспільні норми, що склалися історично, цінності, знання й способи діяльності. Спілкування, як предметна діяльність, – найважливіший фактор соціальної взаємодії (соціалізації). Спілкування, взаємодія за своїм призначенням багатофункціональні: це і пізнання людьми у спілкуванні предметного світу, і взаємопізнання, формування міжособистісних відносин і вплив людини одна на одну.

У спілкуванні має значення комунікативна компетентність, яка характеризується як передача – прийняття значень інформації, що містять два аспекти: предметний, або змістовний, та інтерпретаційний. Інтерпретаційний аспект комунікації пов'язаний з тим смислом, який надають учасники спілкування тим,

кому передають інформацію, тим самим впливаючи на характер і зміст соціальної взаємодії.

Підвищення комунікативної культури відбувається впродовж життя людини в результаті того, що індивід шляхом проб і помилок засвоює правила взаємодії, зміст міжособистісних ролей, формує репертуар поведінкових дій, удосконалює комунікативні засоби, засвоює поняття та виробляє вміння пристосовуватись до стресових впливів тощо. Проте цей процес у повсякденному житті є стихійним, неусвідомлюваним і часто малоефективним. Вироблення професійної комунікативної культури можливе лише з урахуванням власної схильності до певної манери спілкування та усвідомлення її недоліків, які можуть бути завуальовані.

Комунікативна культура – це важлива невід’ємна складова загальної культури особистості, яка дозволяє людині правильно орієнтуватися в будь-якій комунікативній ситуації, уміло використовувати комунікативні знання й уміння, враховуючи індивідуальні комунікативні особливості учасників цієї ситуації.

Слід враховувати, що ділове спілкування – це складний, багатоплановий процес взаємодії між людьми на основі обміну інформацією в сфері професійної діяльності; організація спільної діяльності з урахуванням функціональних якостей партнерів по спілкуванню. Функції ділового спілкування: контактна; інформаційна; спонукальна; координаційна; функція розуміння; емотивна; функція встановлення стосунків; функція надання впливу.

Професійна комунікативна культура складається з таких показників (за Т.І. Івановою).

Рівноправність.

З людиною можна спілкуватися, маючи на увазі тільки свої інтереси. Це умовно називається "Я-підхід". Однак можливий і так званий "Ви-підхід", коли не забуті інтереси партнера. Прагнення домогтися тільки свого й ігнорування чужих потреб призводить до маніпулювання й тиску на партнера. Це нікому не подобається. У результаті - конфронтація й боротьба. Пам'ятаючи ж про інтереси іншого, людина буде шукати компроміс. При цьому співрозмовник буде теж схильний до поступок і співробітництва. Отже, у будь-яких зіткненнях і конфліктах спочатку з'ясуйте наміри й очікування вашого партнера і його побоювання. Викладіть йому свої інтереси й страхи. А потім разом з ним шукайте варіанти рішення, які найбільшою мірою задовольняють обидві сторони.

Толерантність.

Часто нас дратують будь-які прояви "неправильної" поведінки людей. Своє сприйняття людина вважає за еталон і оцінює з цих позицій чужі вчинки й думки в категоріях "погано", "неправильно", "чорне - біле", приймаючи суб'єктивні критерії за об'єктивні. Такі люди безапеляційно дають оцінку співрозмовникові, не сумніваючись, що власна позиція, бачення реальності - правильні й об'єктивні. Треба розглядати прояв різних стилів поведінки в конфліктних і стресових ситуаціях, коли необхідно щось доводити, переконувати партнера. У чому полягає типова помилка в подібній ситуації? Люди так переконують свого партнера по конфлікту, ніби перед ними чистий аркуш паперу. Але необхідно пам'ятати, що в партнерів є свої погляди з цього питання, свої цінності. Культура спілкування людини виражається в тім, щоб не тільки ігнорувати настанови партнера, але й дбайливо ставитися до них. Настанови, погляди, позиції партнера спочатку

визнаються: "Так, ви, напевно, праві". Але потім доцільно переконати його вагомими доказами. Отже, толерантна людина терпима, вона розуміє, що всі люди неповторні й самобутні. Тому вона не висловлює оцінки дій іншого, усвідомлюючи їх відносність, а виражає лише свої почуття з приводу цих дій, а також поважає погляди партнера по спілкуванню.

Гнучкість.

Конфлікт – це зіткнення позицій, інтересів. У ньому завжди є протиріччя, які потрібно розв'язати. У процесі пошуку рішення люди пропонують свої варіанти. Ніхто не може представити все поле альтернатив. Людина із досить закритими поглядами, бачачи лише частину, приймає її за ціле й не допускає можливості інших варіантів. "Я не бачу, значить, цього не існує". З такими людьми спілкування утруднене, вони нетерпимі до людей, негнучкі, відкидають усе, що не узгоджується з їхньою позицією. Отже, чужу позицію, нехай і помилкову, краще не відкидати відразу, а прийняти як новий підхід. Тільки виявивши всі можливі альтернативи, потрібно шукати кращу з них. Але для цього потрібно разом з опонентом домовитися про загальні критерії оцінки. Ними можуть бути загальні інтереси, що завжди знайдуться за будь-яких розбіжностей.

Референтність.

Референтність виступає як джерело влади. Щоб мати сильний вплив на інших, потрібно стати для них референтною особистістю. Як цього домогтися? Референтних для нас людей відрізняє те, що вони до нас добре ставляться, поважають і тим самим демонструють свою віру в добре в нас, довіряють нам і цю довіру ми хочемо виправдати. Вони відповідають нашим очікуванням. Отже, щоб стати референтною людиною для оточуючих, потрібно намагатися бачити в них хороше, підкреслювати їхні гарні риси. Люди поведуться відповідно до того, чого очікують навколишні. У психології це називається ефектом Пігмаліона.

Інтернальність.

У конфліктах завжди неминуче питання "Хто винен?" Відповідь на нього шукають обидві сторони. Саме на зіткненні думок з цього питання розпалюються емоції. Провина може перебувати в тобі самому або поза тобою (в інших людях і обставинах, особливостях ситуації, випадковості). У поясненні причин конфлікту не звалюйте все на зовнішні обставини й інших людей. Приймайте персональну відповідальність за свої дії в конфлікті. Здатність прийняти провину на себе, попросити вибачення - це властивість зрілої особистості. До того ж, цей прийом обеззброює.

Етичність.

Людина з високо розвиненою комунікативною культурою поведінки ніколи не буде принижувати іншу, не стане використовувати обман, маніпуляцію, нечесні прийоми. Це не етично. Неетична поведінка не тільки принижує того, хто використовує ці прийоми, але й руйнує його особистість. Культурна людина розуміє, що кожний має сильні й слабкі сторони, і навіть у конфлікті звертається до сильних сторін особистості, не зачіпаючи слабких.

Доброзичливість - здатність не тільки відчувати, але й показувати людям своє доброзичливе ставлення, повагу й симпатію, уміння приймати їх навіть тоді, коли не схвалюєш їхніх вчинків, готовність підтримати інших.

Автентичність - уміння бути природним у стосунках, не ховатися за масками або ролями, відкрита демонстрація іншим свого ставлення до різних проблем і людей, здатність бути самим собою в контактах з оточуючими.

Ініціативність - схильність до діяльної позиції в стосунках з людьми для того, щоб "йти вперед", а не тільки реагувати на те, що роблять інші; здатність установлювати контакти, не чекаючи ініціативи з боку оточуючих; готовність відкрити свій внутрішній світ іншим, тверда переконаність у тім, що відкритість сприяє встановленню здорових і міцних стосунків з оточуючими, щирість, уміння говорити про свої думки й почуття.

Самопізнання - дослідницьке ставлення до власного життя й поведінки, прагнення скористатися для цього допомогою з боку оточуючих, готовність приймати від них будь-яку інформацію про те, як вони сприймають тебе, але водночас - уміння бути автором своєї самооцінки; ставлення до конфронтації з іншими людьми, її подолання, що є новим цінним досвідом для більш глибокого самопізнання.

Емпатійність - відсутність страху при безпосередньому зіткненні з почуттями інших людей, уміння не тільки відчувати щось у спілкуванні з людьми, й показувати це, виражати готовність приймати емоційну експресію з боку інших, але при цьому не намагатися нав'язувати оточуючим свої почуття.

7. Бар'єри, що існують у спілкуванні

Бар'єр темпераменту: зіткнення в спілкуванні людей діаметральних темпераментів може не лише формувати бар'єри на шляху до взаємодії, але й призвести до конфлікту.

Бар'єр негативних емоцій, які здатні різко підсилити чи послабити невпевненість, скутість у спілкуванні. До фундаментальних емоцій, які здатні створювати серйозний бар'єр у спілкуванні, відносяться горе (страждання), гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина, поганий настрій.

Бар'єр характеру: кожна риса характеру породжує свої проблеми й у певних ситуаціях однотипні конфлікти. Одним з найбільш поширених джерел конфліктів і образ - невідповідність самооцінки й оцінки оточуючих.

Бар'єр манери спілкування, яка як індивідуальна програма формується на базі темпераменту і рив характеру.

Бар'єр недостатнього розуміння важливості спілкування, який виникає як наслідок неадекватної установки людини на те, що повну інформацію оточуючим сповіщати не обов'язково; унаслідок недооцінки індивідом спілкування як соціально-психологічного механізму адаптації й соціалізації.

8. Виховання толерантності: прийоми для індивідуальної та групової роботи

Життя в мирі та злагоді передбачає наявність у кожного таких людських якостей, як взаєморозуміння, взаємоповага, відповідальність, доброзичливість, стриманість, поступливість, комунікабельність, терпимість... Окремо слід підкреслити важливість формування у людини такої якості, як терпимість.

На жаль, дух нетерпимості, неприязні до іншої культури, образу життя, віри, переконань, звичок існував завжди і продовжує існувати в наш час як у суспільстві і цілому, так і в окремих його інститутах.

Слід підкреслити, що предметом нетерпимості в школі може бути як національна, релігійна, етнічна, соціальна, статеві приналежність дитини, так і особливості її зовнішнього вигляду, інтереси, захоплення, звички.

Однією з найчастіших причин звернення класних керівників за допомогою до психолога є проблема міжособистісних відносин в класі, в основі яких найчастіше лежать явища нетерпимості. Ситуація в країні, в суспільстві в цілому і зокрема в освіті, підштовхують до необхідності проведення спеціальної роботи з формування толерантності в шкільному середовищі.

Толерантність – це повага, прийняття і правильне розуміння існування багатоманітності культур, форм самовираження і способів виявлення людської індивідуальності в нашому світі.

Бути толерантним – значить визнавати те, що люди розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, інтересами, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. **Толерантність** – це глобальна проблема, і найефективнішим способом її формування у підростаючого покоління є виховання. Виховання в дусі толерантності сприяє формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення та вироблення суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях.

У педагогічній практиці накопичено немало методів, форм і прийомів роботи з виховання толерантності у школярів. Наприклад, організація діяльності дітей у класі, використання творів художньої літератури та кінофільмів, організація діалогових форм роботи (дискусій, диспутів, дебатів).

ПИТАННЯ ДЛЯ ЗАЛІКУ

1. Предмет, об'єкт, функції, завдання, методи педагогіки толерантності.
2. Зв'язок педагогіки толерантності з іншими науками.
3. Загальна характеристика етапів психологічного розвитку.
4. Західні напрямки у психології.
5. Розвиток науки педагогіки толерантності.
6. Розвиток педагогіки толерантності на Сході.
7. Необхідність навчання педагогіки толерантності у сучасному світі.
8. Мета і зміст педагогіки толерантності, критерії психологічної оцінки людини.
9. Засоби психологічного впливу на людину.
10. Моделі та стилі поведінки людей.
11. Методи формування свідомості особистості (переконання, особистий приклад).
12. Характеристика методу переконання. Процедура переконання.
13. Психологічний вплив як один з основних механізмів соціалізації дитини.
14. Роль психології у організації та формуванні досвіду суспільної поведінки.
15. Методи стимулювання діяльності та поведінки людини за допомогою психологічного впливу.

16. Метод заохочення як активне стимулювання людини до ініціативної, творчої діяльності.
17. Методи контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки.
18. Адаптація особистості в колективі.
19. Предмет дидактики, її головні категорії.
20. Закономірності, види та стилі педагогічного впливу.
21. Рівні психологічного розвитку людини.
22. Принципи побудови самостійного розвитку людини.
23. Формування особистості у школі та вищому навчальному закладі.
24. Основні типи навчальних закладів, їх характеристика.
25. Поняття про методи педагогічного навчання. Методи і прийоми.
26. Класифікація методів педагогіки, їх характеристика.
27. Поняття про різновидності педагогічного впливу.
28. Загальна характеристика систем впливу на людину.
29. Контроль та оцінка результатів навчання. Сутність контролю, його види, функції, методи.
30. Характеристика функцій педагогіки толерантності.
31. Педагогіка толерантності, її виникнення. Предмет, об'єкт, завдання, методи.
32. Особливості педагогіки толерантності як науки.
33. Психіка та свідомість. Психічні явища.
34. Розвиток психологічних знань щодо вчення про душу та філософських вчень про свідомість.
35. Оформлення педагогіки толерантності як експериментальної науки.
36. Педагогіка толерантності як наука про поведінку.
37. Місце психоаналізу в історії психології і педагогіки.
38. Загальна характеристика відчуттів і сприймання.
39. Пам'ять і сприймання.
40. Критерії класифікації та визначення видів пам'яті.
41. Природа уяви. Прийоми розвитку уяви.
42. Мислення, психологічна природа розумового процесу.
43. Основні фази розумового процесу. Поняття уявлення.
44. Розвиток мислення дитини. Розвиток теоретичного мислення у процесі оволодіння системою знань.
45. Увага. Основні види та властивості уваги. Розвиток, уваги.
46. Загальна характеристика емоцій. Основні види емоцій, їх класифікація.
47. Види емоційних переживань. Розвиток емоцій та їх значення в житті людини.
48. Воля як сутнісна властивість людини. Вольові якості особистості та їх розвиток.
49. Поняття про особистість. Взаємозв'язок соціального та біологічного в особистості. Формування та розвиток особистості.
50. Теорії особистості в історії психології.
51. Спрямованість і мотиви діяльності особистості.
52. Загальна характеристика здібностей.
53. Поняття про темперамент.

54. Теоретичні та практичні дослідження характеру.
55. Поняття про діяльність. Активність і діяльність.
56. Структура діяльності. Мета, мотиви, потреби.
57. Соціальна перцепція як одна з центральних проблем міжособистісного спілкування.
58. Перше враження і точність інтерпретації. Типові помилки першого враження.
59. Труднощі та дефекти спілкування. Комунікативні бар'єри.
60. Фактори успішного спілкування.

Список рекомендованої літератури:

1. Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі : колективна монографія / О. Главацька, Н. Горішна, Г. Слезанська та ін. Тернопіль : Осадця Ю. В., 2022. 325 с.
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзія: покроково для педагогів : навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 232 с.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Концепти та стратегії розбудови інклюзивної освіти у часи війни та повоєнний період : монографія. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. 450 с.
4. Коссова-Сіліна Г. О. Інклюзивне навчання в ЗП(ПТ)О в умовах воєнного стану : навчально-методичний посібник. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 129 с.
5. Кучерак І. В. Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти : навч.-метод. посіб. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 70 с.
6. Освіта для розвитку миру та толерантності : навчальний посібник / Л. М. Ільїч, В. П. Звонар, Т. В. Поспєлова та ін. ; за ред. Л. М. Ільїча. Київ : Київський столичний ун-т ім. Бориса Грінченка, 2024. 200 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ПЕДАГОГІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ

Методичні рекомендації

Укладач: **Короленко** Віктор Леонтійович

Формат 60 x 84 1/16. Умовн. друк. арк. 5,7.
Тираж 20 прим. Зам. №.....

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету.
54010 м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 5.02.2013р.